

A maradvák örökös, változatlan emlékezetinek
bizonyságaként Apor Péter *Metamorphosis*áról

jelige:

Psmith

„[Apor Péter] *Mintaképe az erdélyi nemesnek, a kinek még ma is a családok rokonságának kutatása képezi egyik fő élvezetét.*”

Bevezetés

A fenti idézet az Apor Péterről kialakított beszédmodot elég találóan jellemző frázis, és sokatmondó a főművének tartott *Metamorphosis Transylvaniae* által felvetett problémák szempontjából is. Fontos természetesen megadni keletkezésének idejét, a „ma” referencializálása kedvéért: a mondat Nowotny Henrik 1898/99-es elemzéséből¹ származik. Mintegy „félúton” áll tehát Apor 1736-ból való írása és jelen dolgozat horizontja között. Tanulságos lehet így egyrészt a tömör szentencia mentén előre- és hátratekintve a különböző átalakulásokra reflektálni, melyeken *Transylvania* keresztülment: *Ubi sunt, ad exemplum*, mintaszerű családfakutató erdélyi nemesek? – érdekes kiegészítendő kérdés. Figyelemreméltó másrészt, ezzel összefüggésben, a beszédmódnak az a leegyszerűsítő, nemritkán sablonos jellege, mely, úgy tűnik, Aporról és művéről szólva az értelmezők jelentős részét megkísértette.

Nowotny eljárása kapcsán lehet természetesen a tudományosságna a XIX. század vége óta megváltozott kritériumaira hivatkozni, tény azonban, hogy a témában kialakult *szak-irodalmi* diskurzus egyik vonulata éppen az emblémává írásának története. A *Metamorphosist* tárgyaló szövegek többsége leginkább esszének tekinthető. Ezek a XVIII. századi emlékiratot mint a hanyatlás szimbólumát rendszerint a mindenkori kortárs jelenségekkel párhuzamosan olvassák, és a jelen kommentárjának teszik meg, többé vagy akár kevésbé reflektált módon.² A korpusz másik része alapvetően műfaj történeti irányultságú: széles perspektívából kísérli meg áttekinteni a magyar nyelvű emlékező próza alakulását. Apor műve ilyenkor – természetesen számos más szöveggel egyetemben – valamely fázis példaként, egy felismert tendencia illusztrációjaként szerepel néhány mondatnyi terjedelemben.

Talán így jöhetett létre az a sajátos helyzet, hogy bár elvitathatatlanul az erdélyi magyar irodalmi köztudat része,³ leginkább mégis távoli és általános „értésülések” kötődnek hozzá,

¹ *Altörjai Apor Péter báró „Metamorphosisa”, Az érsekújvári községi katolikus főgimnázium értesítője, 1898/99, 3–19, 8.*

² Paradigmatikus példa MOLTER Károly, *Apor Péter = Erdélyi Csillagok: Arcok Erdély szellemi multjából*, szerk. KOVÁCS László, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1935, 73–90. A szöveg a Trianon utáni helyzetet szembesíti Apor korával. LÖVÉTEI LÁZÁR László újabb keletű szövege (*Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae*, Székely Könyvtár. <http://szekelykonyvtar.ro/szk6>) már az 1989-es rendszerváltás és az Európai Unió felől olvassa újra őt.

³ L. pl. recens újradíadását (Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2012), a Székely Könyvtár sorozat hatodik darabjaként.

esetleg tartalmi kivonatok formájában képezi nosztalgikus visszatekintések alapját. Mindezt mérlegelve, releváns vállalkozásnak tűnik a *Metamorphosis Transylvaniae* egy szövegközeli(bb) olvasatát megvalósítani. Ennek tapasztalatait szeretné jelen dolgozat bemutatni, különböző, elsősorban irodalomtudományi szempontok érvényesítésével. A következő fejezetek tehát párbeszédet kezdeményeznek nemcsak magával a művel, hanem szekundér szövegekkel is; kitérnek szükséges filológiai és megoldatlan műfaji problémákra; a szó- és írásbeliség dialektikája kapcsán reflektálnak az emlékezet és felejtés kérdéseire; vizsgálják a keletkezés társadalmi kontextusának hatását a prózapoétikai megoldásokra; az „én” nyomait és megnyilvánulási formáit vizsgálják, illetve Apór stílusát és nyelvét hallgatják, különös tekintettel a humorára. Ahol ez indokoltnak tűnik, játékba hozzák az életmű egyéb darabjait is.

Nem utolsósorban pedig igyekeznek a *Metamorphosis* „tréfáiban igen gyönyörködni”, mintaolvasó módjára, a szerző vergiliusi kölcsönszóval megfogalmazott szándékához híven: „Et haec meminisse juvabit.”⁴

⁴ APOR Péter, *Metamorphosis Transylvaniae* = A. P. Munkái, kiad. KAZINCZY Gábor, Bp., Akadémiai, 1863 (Monumenta Hungariae Historica, 11), 313–443, 313. A továbbiakban a szövegközi zárójeles idézetek ebből a kiadásból valók. Az *Aeneis*ből származó részlet (I. 203) LAKATOS István fordításában: „...egykor öröm lesz tán gondolni ezekre” (VERGILIUS *Összes művei*, h. n., Magyar Helikon, 1973).

„Addendum et corrigendum”: ad Cserei

Egy művel való foglalkozás során érdemes első körben minden esetre megpróbálni rögzíteni, mit kell valójában érteni rajta. A szerző bővölete szintén máig érvényes paradigma. Apor Péter választott írásával kapcsolatosan, különösen a népszerű kiadásokat forgatva, ezek a kérdések nem is tűnnek problematikusnak: a tizenhárom számozott és témajelölő, -ról/-ről ragos címmel (pl. *Az titulusokról*, *Az katolika religióról*) is ellátott cikkelyből álló szöveg a kezdetén „tisztán és értelmesen kiteszi” az összes olyas körülményt, mellyel egy akár kandi olvasó megelégedhet. A mű nyomtatásban legelőször 1863-ban, Kazinczy Gábor kvázi kritikai kiadásában⁵ látott napvilágot. Eddig, illetve az ennek nyomán tudományos igénnyel készített megjelentetésekig kell visszamenni ahhoz, hogy Cserei Mihály neve is feltűnjön, számos érdekes kérdést vonva maga után.

Mint a filológiai tények mutatják, a *Históriája* (1709) nyomán leginkább történetíróként számon tartott nagyajtai Cserei Mihály „jegyzéseit a *Metamorphosis Transylvaniae* első dolgozására tette, s a szerző felhasználta.”⁶ Kettőjüket távoli rokoni viszony, illetve sajátos kapocs fűzte össze: a kilenc évvel idősebb Cserei annak a gróf Apor Istvánnak volt familiárisa,⁷ akinek gyámsága alatt – nagybátyja lévén – Apor Péter apja korai halálától (már születése évétől, 1676-tól) fogva nevelkedett. Úgy tűnik ugyanakkor, e kötődés elemeit az egykori *kliens* átszármaztatta *patrónus*ának unokaöccsére is, erre utalnak például a következő levél szavai: „Méltóságos Báró úr! nekem nagy jó uram” – szólítja meg Cserei Apor Pétert, később pedig alázatosan megköveti, amiért „magam in persona Nagyságodnak nem *udvarolhattam* (...) tudtam volna ugyan *obligatiomot* (...); kívánom azért, hogy ezen *udvarló* levelem Nagyságodat találja friss jó egészségbe.”⁸ Plauzibilis az a vélemény, hogy Cserei a közéleti tevékenységből való kiábrándulása következtében „menekült írásba”,⁹ így például „addendum” és „corrigendum” felvezetésű jegyzetekkel látta el az ifjabb Apor szövegét, néha már csak „hogy a folius üressen

⁵ Uo.

⁶ KAZINCZY Gábor megállapítását l. APOR *Munkái*, i. m., IX.

⁷ Ezt a kora újkori Erdélyben kialakult rendhagyó viszonyt elemzi TÓTH Zsombor, *Tango, -ere: a secretarius érintése* = T. Zs., *A történelmem terhe*, Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 2006, 276–330. illetve UŐ., *Egy kora újkori familiáris kapcsolat kérdései: Cserei Mihály esete gróf altorjai Apor Istvánnal*, Acta Siculica, 2008, 309–318.

⁸ APOR Péter *Verses művei és levelei*, kiad., előszó SZÁDECZKY Lajos, Bp., Akadémiai, 1903 (Monumenta Hungariae Historica, 36), II, 308., kiemelés tőlem.

⁹ KOVÁCS KISS Gyöngy, *Habsburg-installáció és erdélyi emlékirodalom* = K. K. Gy., *Megidézett múlt: Tanulmányok, forrásközlések*, Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Korunk, 2008, 121–189, 128. A tanulmány az „emlékirodalom” néven emlegetett korpuszt a társadalmi–politikai átalakulások tükréként vizsgálja.

ne maradjon, pro recreatione.”¹⁰ Ez tehát az egyik oldal. A másik viszont a felhasználás módja annak részéről, aki a kiadások fedőlapján rendszerint egyedüli auktorként szerepel – így a szerzői jogoknak akkor még nem létező fogalmát, az írói öntudat és az illendőség kérdését veti fel, és magyarázattal szolgálhat a mű szerkesztettségének bizonyos sajátosságaira.

Apor Péter egy, már öregkorában keletkezett munkájában ez áll: „legnagyobb mulatságom volt a tanolás, olvasás és írás”.¹¹ A vallomás valójában szintézisigényű, a teljes pályára vonatkozó. Olyan alkotásokról van itt szó, melyeknek feltűnő az olvasóra irányultsága.¹² Melyek „öregség terhinek könnyebbítése” és „unalmas hosszú üdö recreálása” mellett szüntelen a „maradványaink [fejedelmi többes!] multságára”, „kegyes”, „kedves” avagy „szíves” olvasóra gondolnak, akinek viszont a maga rendjén „emlékeznie”, „megtanulnia”, szemét kinyitnia, sőt (az „élet szeszélyének szemlélőre vétele”¹³ céljából) „nagyító üveget elővennie”, egyéb irodalmi munkát fellapoznia, esetleg „sokkal tovább gondolkoznia”¹⁴ kell ezekről, ezek nyomán vagy apropóján. Apor munkamódszeréről egy helyen hasonlóan bizakodva számol be: „Hanem mivel a Szentlélek velem együtt dolgozott...”¹⁵ Talán érdemes felidézni a sugalmazás tanát mint a kanonizáció alapját, illetve elgondolkodni, ki kinek is munkatársa, segítője az apori rendszerben... Mindezek alapján nem is lehet csodálni, hogy úgy értékelte (1741-ben, tehát valószínűleg éppen a *Metamorphosis*-ra tett utalásként): már írt olyan munkát, mellyel „édes Hazának Erdélynek nagy hasznára jövődjére lehet.”¹⁶

E néhány idézetből is kirajzolódik tehát a szerző mentalitása. Hogy fér össze ilyen mértékű írói ambícióval Cserei passzusainak jelöletlenül a saját művébe emelése? Maga a módszer figyelemreméltó, szellemes. Mintha nyelvtani gyakorlat zajlana, a közvetlen

¹⁰ APOR *Munkái*, i. m., 482–483. Ez az elejtett néhány szó egybevág TÓTH Zombor megállapításával, aki szerint az egykori familiárisok „fecsegése” később nemritkán emlékirói „jól értesültséggé” szelídült. Vö. TÓTH, *Tango, -ere...*, i. m., 316).

¹¹ APOR Péter, *Syntagma et Syllabus mortuorum ante aetatem meam* = A. P. *Verses művei*, i. m., I, 115–164, 115.

¹² KEMÉNY Katalin szerint az írói individuális tudat legbiztosabb mértéke emlékirások esetében a megcélzott olvasóközönség nagysága (*Erdélyi emlékirók*, Erdélyi Múzeum, 1932, 180–204, 189).

¹³ APOR Péter, *Lusus mundi: Az Apor és azzal vérrokon családok története*, ford., előszó SZÁSZ Ferenc, Kolozsvár, 1912 (Genealogiai Füzetek), 51.

¹⁴ Utóbbi megfogalmazással zárul pl. a *Metamorphosis* névleg a titulusokról, valójában jórészt Apor István javairól szóló *Második cikkelye* (321). A befogadói fantáziának ennyire konstitutív szerephez juttatása meglepően modern gesztusnak tekinthető.

¹⁵ APOR, *Lusus mundi*, i. m., 26. Bár itt „a sátán torkából az üdvözítő hitre” térítő munkájáról számol be, valójában a mindkét kontextusban tett kijelentések ugyanazon „mentális eszköztár” konstituensei. Vö. CZOCH Gábor, *A mentalitástörténet = Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagyományok, irányzatok, módszerek*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Bp., Osiris, 2003, 467–493, 477.

¹⁶ APOR, *Syntagma et Syllabus vivorum*, i. m., 167.

megszólalásnak függő beszéddé alakítása: visszavenni egy igeidőt, az egyes szám első személyű névmást harmadikra (értsd: Csereire) cserélni. A szemtanú szólamából referáló igék segítségével így lesz a szóbeli hagyományozás története: amit Cserei „látott gyermekkorában”, arról Apornál „azt mondták”. Könnyedén, skrupulusok nélkül zajlik az emlékek, példák átvétele, egyszerű nyelvtani szerkezetek beépítésével, illetve átalakításával: az avatottságot – a gondolat idegen származásával szemben – az „az mint én magam is sokat láttam” betoldása erősíti, a vendégemlékek a „jut eszemben”, „és hogy példát hozzak elé” formulával indulnak. Látható, hogy milyen egyszerű a távolabbról szemlélve bosszantónak tűnő következetlenség oka: ha egy cikkely a titulusokról tesz ígéretet, de jelentős részében Apor István gazdagságáról, *vitulus*áról szól, az Apor és Cserei közös működésének eredménye. Előbbi ugyanis szó szerint átveszi mindazt – gyakran az érzelmek elméletileg egyéni kifejezését is, pl. „De mindenek felett gyönyörűséges volt...” (347) –, ami utóbbinak valóban rapszodikusán eszébe jut egy személyről, a *Metamorphosis* valamely szöveghelyéről stb. Ilyen példa egy kevésbé szerencsés, szervetlen kölcsönzésre a lakodalmas viselet leírása is két, szintén menyegzős szokás közé beiktatva (399). Ez a fontos inspirációs forrás teszi tehát érthetővé a szerkesztésbeli következetlenségek mellett a szelekció furcsaságait is. Cserei nélkül nehezen volna elképzelhető például I. Apafi Mihály udvartartásának részletező bemutatása (Apor tizennégy éves és a kolozsvári jezsuita kollégium diákja volt a fejedelem halálakor, 1690-ben); ő viszont Teleki Mihály familiárisaként (saját megfogalmazásában: „inasaként”) bejáratos lehetett Gyulafehérvárra. Így már sokkal érthetőbb, hogy mit keresnek *A fejedelem ebédiről és vacsorájáról* szóló cikkelyben olyan apró, bensőséges (és *nem* étkezéssel kapcsolatos) szokásai, mint az órák igazgatása vagy az esti bibliaolvasás.

A gyakran oldalakat is kitevő talált tárgy és eredetije között egészen apró eltérések mutatkoznak: kívül/kül; le/megbolondoz; Cserei „hofmestere” a németes „nájmódi” kárhoztatójához méltóan újabb lépést tesz a népi etimologizálás útján Apor „hopmesteréig”. Csekély, de jellemző különbség az is, hogy míg Cserei általában a pusztá személynevekre szorítkozik, addig Apor, címkórság kárhoztatása ide vagy oda, láthatóan élvezettel sorolja a nemesi előneveket, a titulusokkal egyetemben. A minuciozítás, pontosság kedvelésénél (vagy mindebben mégiscsak a rendi öntudat megnyilvánulása érhető tetten – az „együgyűség” sulykolását árnyalando?) fontosabb szempont, amelyről egy Cserei által rögzített, a *Metamorphosis*ba azonban már kibővített formában bekerült rövid, az Apor szóhasználatában a régi Erdély „alázatosságát” példázó történet beszél. Ebben a változtatás éppen ellentétes stiláris

hatást ér el, mint az előbbi esetben, ahol a szöveget megterheltté, nehézkesé, a mai befogadó számára majdnem komikussá teszi. A román pakulárral szerelembe esett és méltóságos vőlegénye elől elszökött nemeskisasszony lírai afférja ugyanis Apornál tovább épül egy, a feszültséget játékonosan fenntartó, ha nem is túlzottan eredeti epizóddal. A didaktikus csattanó mindkét verzióban az, hogy a lány halála után a család gondjaiba veszi a *mésalliance*-ből származó fiát, és tisztességesen felneveli. Ám határozottan a szépirodalom irányába vivő mozzanat, ahogy ez a váz kiegészül (Csereinéél egyetlen könyöradomány jut a megtévedt rokonnak): a lányt ugyanis, amikor évekkel később bátyja felismeri (*anagnorisis*), visszahívja a család kebelébe („ugy tartja mint testvérhugát, soha szemire sem veti cselekedetét” – 418). A zekeszoknyás, mezítlábás „oláhnénak” így alkalma nyílik haláláig tartó szerelmét kifejezni. Bár a főgenerális nagybácsihoz való visszakanyarodás a zárlatban tompítja a nyilatkozat hatását, látható, hogy mekkorát nyer a történet ezzel a kiegészítéssel.¹⁷

Ahogy az sem érdektelen, miről döntött úgy Apor, hogy nem emeli be a maradvák örökös emlékezetére méltó dolgok közé. Két nevezetesebb szöveghely találtatik; ezek alapján úgy tűnik, a szerző valóban beilleszthető abba a képbe, mely őt konzervatív, moralizáló figurának festi. Az egyik tehát Cserei megjegyzése a nadrágok szabásának célszerűségéről: „hogy a virga virilis nagyobb quantitásúnak tessék”.¹⁸ A másik egy hosszabb, igen vaskos anekdota, melyben egy erősen kompromittált fej káposzta szerepel, több „nyájas”, ittas úr társaságában. Ez a cenzúra rámutathat a személyes és a korban általános illendőségi normákra egyaránt, kijelölve a még vállalható (pl. a szintén bőséges káromkodások – mint kárhoztatott példa) és már súlyosan amorális (bár Cserei által ártatlanul és joviálisan emlegetett) tartalmak határvonalát. Egyben újabb bizonyíték Apor tudatossága mellett: más engedhető meg egy privát reminiscenciában, és megint más a guberniumnak megküldött, kvázi nyilvánossá tett írásban.

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy a *Metamorphosis Transylvaniae* sajátos esetként írható bele a szerzőről szóló diskurzusba. Hiszen míg koncepciója és szövegének nagyobb része az általánosan alkotójaként ismert Apor Péter munkája, a megfogalmazások számottevő része, köztük markáns, az egész mű arculatát építők is Cserei Mihály sajátjai. Bár ez a kuriózum indokolható a kor maitól eltérő szerzőfelfogásával is, az azért egészen rendhagyó, hogyan békíti össze Apor (egyéb szövegeiből, levelezéséből is kitetsző) érzékeny írói öntudatát a

¹⁷ Aporból, pontosan az ilyen anekdotikus, regényes mozzanatokból ihletődött például Jókai több novellája (*Petki farkas leányai*, *Koronát szerelemért*), de merített belőle Móricz vagy Láng Zsolt is.

¹⁸ APOR Munkái, i. m., 463.

vendég szöveghelyek – ha nem is teljesen reflektálatlan – írásába emelésével. Adott lévén azonban ez a tény, valamint a szerzői intenció, a tizenhárom cikkely egységes korpuszként szerepel a további vizsgálódás tárgyaként.

A műfaj „társadalmi intézményétől” Apor „öntörvényű világáig”

Az „irodalomelméletészek”¹⁹ számára egy másik olyan kategória, mely – a szerzőhöz vagy a szöveg határaihoz hasonlóan – a diskurzusban való biztonságukat és otthonosságukat szavatolja, a műfaj kérdése. Talán úgy is mondhatni, a formáé tehát, melynek a tartalommal való összefüggése ideális esetben releváns megfelelés: szerves egésznek alkotnak. A (tudatos vagy egyszerűen adódó) műfajválasztás így önmagáért beszél, tárgyalása pedig, „az mint az hol ide alább (...) leírom” (363), a mű megértéséhez visz közelebb.

Kiemelten igaz ez Apor *Metamorphosis*ára. Ahogy fentebb már esett szó róla, szakirodalmának jelentős hányada ezt az aspektust igyekszik kibontani, újabb és újabb kísérletek formájában a „leszögezésre” vagy egy rendszer felállítására – a vele kapcsolatban feltett kérdés megoldatlan és kihívó. Hasznos lehet a tárgyalást Philippe Lejeune meglátásaival kezdeni, aki vállalkozik arra, hogy egy körben válaszoljon a műfajiságnak mint olyannak a nem is egyszerű kérdésére.

Ő az egész problémát változásában, időbeliségében veti fel, amikor a műfajt mint „társadalmi intézményt” az éppen adott korban érvényes implicit kódként, az akkor ható modellek és elvárásai horizontok²⁰ előterében vizsgálja. Az önéletírást (akár igeként) például a Michel de Certeau által kidolgozott „történelmi művelet” egy esetének tekinti,²¹ bármiféle „örökkévalóság” igényét pedig mint illúzióhajhászást leplezi le. Ezzel együtt megnevez néhány olyan sajátosságot, melyek bármely műfaj, azaz a „műfajként való viselkedés” *sine qua non* jellemzői: ilyen egy archetipikusként kezelt szöveg léte; legalábbis bizonyos fokig kimutatható folytonosság; illetve azoknak a gyakorlatilag centripetális erőknek a játéka, melyek révén a korpuszt alkotó szövegek egymást és közös centrumukat létrehozzák, megerősítve a másikat önazonosságában, besorolhatóságában. Gyakorlandó ugyanakkor Lejeune szerint a normatív funkció is, amennyiben egy adott műfajú alkotás definíciója nemcsak azt tartalmazza: mi az,

¹⁹ NAGY Levente, *Az emlékirat-irodalom = A magyar irodalom története*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, I, 555–567, 556.

²⁰ Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló*, szerk. S. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003 (Szöveg és emlékezet), 76. Utóbbi terminus H. R. Jausstól származó kölcsön.

²¹ *Uo.*, 77.

hanem egyben azt is, hogy milyennek kell lennie.²² Így jön létre, szemléletes képével élve, az egyes műfajokból „klub”, melynek a mindenkori kritikus „örévé” válik: ő teremti meg az állandóságot és autonómiát, racionalizálva a normatív rendszert.²³ Lejeune következtetése, hogy az elméleti munka feladata feltárni valamely műfaj történeti rendszerének működési törvényszerűségeit, azaz a fejlődés irányát, tendenciáit. Úgy tűnik, ez a summázat végre olyasmi, amely „dologgal nagyjából mindenki egyetért”.²⁴ Így hihetőleg a szakirodalomnak az a vonulata is, melynek kulcskifejezése az (erdélyi) *emlékirat-irodalom*, és ennek alakulásáról ad képet. A terminus használata a különböző munkákban nem egységes, és leginkább ernyőfogalomként működik. Néhány meghatározónak tartott szekunder munka egy-egy mondatnyi áttekintése, egy elméleti háttér megrajzolása után tűnik érdemesnek feltenni az Apor helyére vonatkozó kérdést – ismét.

Máté Károly *A magyar önéletírás kezdetei* című szövege azért fontos pont a recepciótörténetben, mert az első olyan művek egyike, melyek immár nem történeti forrásként kezelik az emlékiratok csoportját.²⁵ Laczházi Gyula, előbbihez hasonlóan, az individualizmus fokozott kiteljesedésében látja a kora újkorban még alig elkülöníthető emlékirat–önéletírás válaszvonal élesebbé válásának okát is.²⁶ Akárcsak Bitskey István, aki az emlékező szövegtípust a humanista történetírói munkákból vezeti le, magyar kontextusban elsősorban a „Mohács utániség” mint létállapot következményeként, mely oknyomozó, elmélkedő habitust alakított ki.²⁷ Memoár-definíciója értelmében ez a szövegforma egyetlen motívumra épül, azt következetesen kiaknázza, végigviszi, így lesz egyfajta „intenzív totalitás megvalósítása”, sőt, különösen a kései barokk emlékiratok egyik csoportja, „egy ponton mélyfúrás az emberi lélek legalsó tárnáiba.”²⁸

Gyenis Vilmos áttekintését egy olyan folyamat köré szervezi, mely a fent hivatkozott szerzőknél is szerepel, de nem annyira hangsúlyosan: az emlékirásból kinövő anekdotikus előadásmód történeti fejlődését követi nyomon, azt, ahogyan a XVII. századi magyar

²² Uo., 82–86.

²³ Uo., 87 és 90.

²⁴ Uo., 101.

²⁵ MÁTÉ Károly, *A magyar önéletírás kezdetei*, Minerva, 1926/1–10, 120–166.

²⁶ *Önéletrajzi narratíva és emlékirás = Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 280–294, 292 skk.

²⁷ BITSKEY István, *História, emlékezet, önvallomás = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (*Memoria Saeculorum Hungariae*, 5), 61–89, 63.

²⁸ Uo., 89.

memoáriróadalom távlatos, elemző nagykoncepcióit, történeti látásmódját fokozatosan az egyéni szemlélet és irodalmi szándék írja felül²⁹.

Tágítja a kört Kemény Katalin, aki áttekintésében az emlékirást kvázi proto-műfajként fogja fel, melyből az összes többi írásban fejlődött levezethető, hiszen a megörökítés, közlés vágyának, az írásművek mindenkori indítóokának legelemibb megnyilvánulása.³⁰ Szerinte „[a]zon a határon, amelyen az író bevallja, hogy művét a nyilvánosságnak szánja, válik el minden más emlékirástól az emlékirat.”³¹

Végül a már hivatkozott Nagy Levente, illetve S. Sárdi Margit egy-egy írása egyrészt az előbbieket figyelembe véve, másrészt a leginkább távlatosan közelít a kérdéshez, amikor általános antropológiai kategóriák mentén indulnak az „emlékiró műfajok”³² nyomába – a korpusz körülhatárolásának egy újabb lehetséges szava. Nagy Levente hipotézise az emlékirat-irodalmat a XVII. századi Erdély kulturális konjunktúrájában mint „jobb híján” létrehozott szövegcsoporthatározza meg, arra a hiányra vezetve azt vissza, mely az oktatásban és könyvtárakban a történelemelmélet terén mutatkozott.³³ S. Sárdi a hangsúlyt elsősorban arra helyezi, hogy az általa vizsgált korpusz egyes darabjait az alkotásai mellett milyen nagymértékben befolyásolják az emlékezés törvényei is. Így mutatja be az utat, mely a történeti forráscsoportként elkönyvelt emlékirat-irodalomtól a re-kollekcióként felfogott emlékezésnek a(z) (f)elismeréséig vezetett.³⁴ A *Metamorphosis Transylvaniae* vizsgálatakor fontos lehet egy S. Sárdi által kiélezett különbségtétel is tényemlékek és valódi emlékek között: míg előbbieket egy séma vagy sablon részei, tipikusabbak, addig utóbbiak egyediak, sajátosak.³⁵

Utolsóként érdemes egy pillantást vetni Molter Károly esszéjére is, mert érdekes színt képvisel, amennyiben a vizsgált mű több lehetséges műfaji definícióját is megfogalmazza. Egy helyen a „kora képességeihez mért első erdélyi *életírásként*”³⁶ emlegeti a *Metamorphosis Transylvaniae*-t. Az elnevezés megtévesztő, bár paradox módon egyben kifejező is: az életírás itt ugyanis nem a triviális értelemben vett életrajz szinonimája, hanem, amint a kifejtésből kiderül,

²⁹ GYENIS Vilmos, *Emlékirat és anekdota*, ItK, 1970, 305–321, 310.

³⁰ KEMÉNY, i. m., 181.

³¹ *Uo.*, 182; osztályozása: 190–191. Kemény terminológiája, mint látható, sajátos, de következetes.

³² S. SÁRDI Margit, *Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2007 (*Egyetemi Füzetek*, 3), 209–222, 209.

³³ *Uo.*, 556.

³⁴ S. SÁRDI, i. m., 209.

³⁵ *Uo.*, 215.

³⁶ MOLTER, i. m., 86. Kiemelés tőlem.

„a[z erdélyi] társadalom ironikus meséjét”³⁷ jelöli, összhangban mindazzal, amit maga a szöveg hangsúlyoz: a régi módi és szokás leírásával. Maga Molter is ironizál, amikor (akár Karinthyra emlékeztetőn) kijelenti: „A motívumok úgy tesznek, mintha művé szeretnének összeállni.”³⁸ Ezzel összecseng „regény-chaos”-meghatározása is,³⁹ a töredékesség és aleatória hangsúlyozásával. Nagyon érdekes, hogy mindezzel egyfajta térbeliség (és implicit módon relatív statikusság, vagyis különös „időn kívüliség”) képzetét ébreszti, a mozaikdarabok mintájára elrendeződő részekét, melyek kellő távolságból szemlélve meghatározott rajzolatot ad(hatná)nak ki. Ez azonban pusztán esetlegesség; a fragmentumokat felcserélve az eredmény, noha természetesen más, de ugyanannyira legitim lehetne, a motívumok egy újabb konstellációja, mely a szükséges távolodás, hátralépés után a szem számára egységben mutatkozik. A *Metamorphosis* tényleg olvasható, forgatható ilyen kirakósjátékként. Hiszen, noha szerzője a bemutatottakat az *Első cikkelyben* világosan pozicionálja a történelmi idő tengelyén (1687 elé), a továbbiakban leírtak sorrendje, mondhatni, tetszőleges. Egy-egy rafinált öltözet, például az örömanya Bethlen Klára viselete a gyalui lakodalomban (397–398) vagy egy remekbe készült „rég Magyar hintó” (366) a *delectare* szándékával történő ecsetelése kvázi ekphrasziszként, valamely műalkotásnak a cselekmény fonalát megszakító és idejét felfüggesztő ábrázolásaként hat. Különböző képek egymásutánja („egymás mellettje”) pedig rendszerint szabadabb, mint az időbeli szekvenciák lineáris sora: néhány, a „szövegséget” biztosító, tehát koherenciafunkcióval bíró elemet leszámítva (így: „az mint odafel írák”, „az ülés helyiben mit tettek majd meglátod” stb.) plauzibilis lenne, lehetne a titulusokról és a tisztességekről vagy a vendégségről és utazásról szóló részek felcserélése. Bár ez nyilván nem működne az értelemösszefüggések, árnyalatok módosulása nélkül, mégis érdemes eljátszani a gondolattal. A kalandozás egészen messze is vezethet, legalábbis felidézve egyrészt modern kísérleteket, mint például a nyomtatott nemlineáris szövegek, az úgynevezett kvázi hipertextek világát;⁴⁰ másrészt pedig médiumelméleti reflexiókat, így az *ut pictura poesis* elvét, a művészeti ágazatok *paragonéját* vagy (anakronisztikusan, hátravetítve) G. E. Lessing értekezését az ezek számára kijelölt területekről és a határsértés veszedelmeiről: nem pontosan ilyen dezertőr a

³⁷ Uo.

³⁸ Uo., 85.

³⁹ Uo., 86.

⁴⁰ Ismert példa Raymond Queneau *Cent Mille Millions de Poèmes* [Száz ezer milliárd szonett] című verseskötete (1961), Julio Cortázar *Sántaiskola* (1963) című regénye vagy Milorad Pavić *Kazár szótára* (1984).

Metamorphosis több helyén is Apor, hátrahagyva a költészet mint 'folyamatos utánzási mód' megszgyeit, helyenként majdnem parttalanul teret engedve a „leíró kórnak”⁴¹

Eddig a relevánsnak gondolt szakirodalmi áttekintés, mindaz, amivel a teória Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című szövege kapcsán segíteni tud. Adott tehát az emlékirat (rokon értelmű megfelelőjével: memoár) mint kanonizált műfaj, „társadalmi intézmény”; főbb jellemzői, a konszenzus értelmében, a prózaforma, szerzője személyes élményeinek egyes szám első személyű, visszatekintő feltárása. Mindemellett főleg az érintkező paradigmáktól való eltéréseiben ragadható meg: a történetírástól a tárgykörük különbsége (egyetemes igény helyett szubjektív, szelektív), az önéletírástól a közéleti események mint fókusz, a naplótól pedig a visszafogott személyesség vagy intimitás választja el. Kirajzolható ennek a prototipikus, absztrahált konstruktumnak a megvalósulási íve a kora újkor erdélyi irodalmában: egyre fokozottabb szubjektivitás, a nagykoncepció felaprózódása. És adott Apor szövege, melyet leginkább „félúton” szoktak elhelyezni a műfaj archetípusától a „családi naplójegyzetig mint a provinciális nemesi írásbeliség egyik alaprétégig” vezető úton,⁴² bár pozicionálása természetesen időről időre változik.

Az látható, hogy az emlékirat mint a legközelebb eső műfaji rendszer jellemzői valójában csak erőszakot téve húzhatóak rá. A dolgozat előző fejezetére is reflektálva úgy tűnik, hogy Apor szövege zömében tényemlékeket tartalmaz (A viselet, AZ utazási szokások, A temetés menete), néhányat közülük valódinak „álcázva”, azaz kölcsönözve Csereitől, és csupán tizenharmadik, az „erdélyi catholica religióról” szerzett cikkelyében jelentkeznek nagyobb számban saját, főleg kolozsvári diákkorára vonatkozó reminiszcenciák – ilyen „az páterek comoediája” (426), a „laptajáték” (430) vagy a körmenet a Nádas pataka mellett (434). Mint arról is esett már szó, bajos a leírtaknak mint (főleg közéleti) eseményeknek a tárgyalása. Egyáltalán, az egyik legmarkánsabb különbség a prototípushoz képest, hogy a szöveg „hajtóereje” NEM a narratív elem. Sőt felvetődik a kérdés, nem a hagyományosan csak digresszióknak és pauzának felfogott,⁴³ azaz járulékos, máshol pusztán díszítő, késleltető funkciót ellátó leíró és elmélkedő részekből épül-e fel a teljes *Metamorphosis*. Az igazán számító szereplők, a tényleg „játszó személyek” itt ónpalackok és pincetokok, táncok, tisztességadások, szertartások; övük a fejezetcímek is.

⁴¹ Gotthold Ephraim LESSING, *Laokoón vagy a festészet és a költészet határaitól* = G. E. L., *Válogatott esztétikai írásai*, vál., utószó BALÁZS István, Bp., Gondolat, 1982, 191–319, 195.

⁴² KOSÁRY, i. m., 189.

⁴³ SZÁVAI, i. m., 50.

Indítását átfogalmazva mondhatni: azt írta le, az mi *kicsi* eszébe jutott. A történelem ismert figurái adomák alakjaiként fordulnak elő, ahol is elsősorban asztali szokásaik az érdekesek, vagy mindaz, amit a nyilvánosság tekintetétől elzártan tesznek: a fejedelem mint „egy bojtos kincsin kutyácskával” díszített asztali óra tulajdonosa és igazgatója,⁴⁴ a kormányzó mint örömapa, a generalis commendans mint a pityókos násznép tagja. Szemléletes, hogy II. Apafi Mihály „kikoppánásáról a fejedelemségből” mint történelmi jelentőségű eseményről néhány sorban emlékezik meg, esküvőjéről azonban két oldalban, elegánsan átevezve egyikről a másikra: „Ez lőn az házasságnak méltó gyümölcse; lássuk azért, mint lett azon boldogtalan házasságnak lakodalma” (338). A leírás jelentős részét pedig azon „szép” órának a sorsa tölti ki, melyet Apor István kapott (megvesztegetésképpen), s a sokadalomban lába kelt. Apor Péter affinitása a tárgyak iránt példa nélküli: végrendeletében talán hosszabban írja le annak a „nagy gazdálkodó kalánnak” és „három öreg, asztalra való karikának” a sorsát,⁴⁵ mely feleségénél maradhatott, mint vagyona magjáét. Ámulatba ejtő vagy megmosolyogtató, amikor egy mégis feltalálható viszonylag folyamatos narráció dinamikáját (a lakodalom „forgatókönyvét”) ilyen felsorolásokkal akasztja meg: „az fő gazda egyes *pohárt* vagy *csuport* vagy *fakupát* vagy *ezüstpohárt* köszönt el különb-különbféle egészségért (385).”⁴⁶

Ő maga mint elbeszélő és szereplő gyakorlatilag eltűnik e mögött a tényhalmaz mögött. Pontosabban azt is lehet mondani, hogy szubjektív emlékirói keretbe fogja „tárgyiratát” vagy „szokásiratát”. Indítása, a proposíció valóban személyes, legutolsó cikkelye pedig, diákkorának részletezésével, akár magában álló emlékirat- vagy önéletírás-szekvenciának is tekinthető – noha ennek tágabb kontextusát is az Erdélyben élő felekezetek helyzetének taglalása képezi. Közben viszont közösségének exponenseként rajzol különböző miniatúrákat, ahol a válogatás szempontjai meglehetősen esetlegesek, de semmiképpen sem a saját személye, életének narratívája a meghatározó. Ahogy „mélyfűrásról” sincs itt szó. A dolgok nem körülötte gravitálnak, ez nem egy „aporcentrikus” univerzum. A *Metamorphosis* így tényleg „öntörvényű világnak”,⁴⁷ káosznak tűnik, melyet saját rendező elv irányít – a maga koordinátarendszerében teljesen legitim módon.

⁴⁴ Uo., 337.

⁴⁵ APOR Péter *Végrendeletei* = A. P. *Verses művei...*, i. m., I, 361–426, 365.

⁴⁶ Kiemelés tőlem.

⁴⁷ BITSKEY, i. m., 85.

Egy másik fogodzót kínálhat az az olvasási mód, melyet Lejeune dolgozott ki: amennyiben a maradvá megköti paktumát báró altorjai Apor Péterrel szövegének felütésében, akkor a továbbiakat mint egy önéletrajzi tér⁴⁸ részeit fogja olvasni, egységben az életmű többi darabjával. Így a hangsúlyok már egészen másként artikulálódnak. Hiszen a *Metamorphosis* nem egyszer maga hivatkozik ekként, továbbutalva: „Az mint más munkámban is leírtam”, „az mint másutt is írámm”. Az ilyen szöveghelyek annak a jelzései, hogy Apor valószínűleg szintén egy összefüggő egész alkotóiként kezelte írásait. Ha pedig így van, akkor sokkal érthetőbb makroméretű tárgyválasztása. Korábban ugyanis megverselte már életének talán legzaklatottabb, jelentőségteljes eseményét, a másfél éves brassói osztrák fogságot, és megírta – szakszerűsége, történetírói pontosságra törekedve – családjá és a rokon famíliák történetét. A későbbiekben pedig listázta az előtte és „értében” élt valamennyi hallomásból vagy személyesen ismert férfi nevét, és annales-formátumban elkészítette az 1676–1748 közt Erdélyben történt (nevezetes) események beszámolóját. Mi több, ez utóbbit, akárcsak a *Metamorphosis* versbe is szedte, nem zavartatva magát, ha a metrum kedvéért a szavak határát frappánsan, hirtelen kellett meghúznia („vicekapi”, „szolgabír”⁴⁹). Ebben a teljességben gyakorlatilag „nem maradt más hátra”, mint arról szólni, amiről Apor 1736-os szövegében tette. Az életmű kontextusában a *Metamorphosis Transylvaniae* valóban a helyén van, oda szervesen illeszkedik. Konceptióját talán a következő megjegyzéssel lehet szemléltetni, melyet egy szomorú történelmi esemény után tesz, majd rögtön át is tér kevésbé kényes téma, a régi köntösök leírására: „De miért vakarjuk fel a béforrott sebnak az ő turját?” (340)

Hosszú út után a következtetés rövid: még mindig nem igazán találhatik olyan műfaji kánon, melynek Apor szövege a centrumába kerülhetne. Leginkább az emlékiratok csoportjához lehet sorolni, az elemzőknek is ebbe az irányba szalad meg a tolla. Tény ugyanakkor, hogy a historiográfiától a néprajzi feljegyzésen és erkölcstörténeten át az ekphrasziszig több paradigmának is hordozza a jegyeit, így leginkább saját frekvenciájú színárnyalatként fogható fel az irodalmi palettán.

⁴⁸ LEJEUNE, i. m., 28 és 43.

⁴⁹ A jelenségre SZÁDECZKY Lajos hívja fel a figyelmet, APOR, *Verses művei*, i. m., X.

Oka azon írásnak

Hogy milyen (bevallott) szándékkal íródott a mű, az látható volt egy fenti idézetben: az utódok örökös emlékezetében tartani azt a változást, melyet Apor maga szemtanúként átélt. A kérdésnek azonban külön cikkelyt is szentel; jelen fejezet ettől kölcsönzi címét. Az „ok” itt kettős értelemben szerepel, a célt is magába olvasztva egy igen bonyolult szintaxisú mondat keretén belül. Mivel „látom” a *nájmódi* terjedését, „leírom” – azért, hogy „maradváinknál éppen feledékenységből ne menjen” – érdekes módon „azon időbeli bécsi szokást” (315).⁵⁰ Ez a megjegyzés talán elvétésként olvasható, adva lévén a továbbiak, de sajátos hatású *Erdély* változásának hangsúlyos kontextusában.

A *memento!* problémája valójában végigkíséri Apor munkáit. „Figyelmeztetni kívánlak, hogy ne engedd feledékenységre szállni” – zárul a *Lusus mundi*.⁵¹ Máshol az elődökről való megemlékezést állítja középpontba,⁵² illetve többször, így (nem meglepő módon) végrendeletében is a jó hír és név fennmaradásának lehetőségéről elmélkedik. Melynek, következtetése értelmében, a „predicatio” és dicsérő „oratio” mondatása helyett a csendes, alázatos élet az eszköze. Illetve, lehetne közhelyesen hozzátenni, az alkotómunka, hiszen az általa leírtak fennmaradását a szerző valószínűleg saját nevének továbbörökítésével együtt gondolta el.

Bár egy emlékező prózai alkotás esetén természetesen nem rendkívüli a fenti funkció, a hangsúlyok tekintetében mégis az. Hiszen ezzel a kvázi öncéllal szemben⁵³ a rendeltetések egészen más vonulata is állhat, például: „ez az én feltett jó végem, hogy lássák meg mások a kegyelmes Istennek nagy erejét az én igen nagy erőtelenségemben”; „ezen vállalatom célját is egyedül oda akarom irányítani, hogy (...) az idvezítő Istennek az én megmentőmnek újra halhatatlan hálákat adjak”.⁵⁴ Noha a szemelvények kiválasztása önkényes, annak megmutatására alkalmas, hogy a hangsúlyok áthelyezésével az egész artikulációja is mennyire másként alakul.

⁵⁰ Kiemelés tőlem.

⁵¹ APOR, *Lusus mundi*, i. m., 58.

⁵² APOR, *Syntagma et Syllabus vivorum*, i. m., 167.

⁵³ Erre Aporral analóg példa RETTEGI György *Emlékezetekre méltó dolgok* című műve: „Hogy én is azért az én maradékomnak (ha Isten megtartja) ezen következő írásom által holmi mostani dolgokat és occurentiákat által adhassak, leírtam...” (*Emlékezetekre méltó dolgok: 1718–1784*, s. a. r. JAKÓ Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 1970, 53). A szakirodalom szavával: „[Rettegit] Apor Péterhez szokták hasonlítani. Részben van alap erre, jóllehet korántsem az apori múltba nézés a legfontosabb nála.” GYENIS, i. m., 312.

⁵⁴ Az idézetek lelőhelye sorrendben: BETHLEN Kata *Önéletírása = Magyar emlékirók 16–18. század, vál.*, jegyz. BITSKEY István, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Magyar remekírók), 695–890, 697; VARGYASI DANIEL István *Életének leírása = Oka ezen írásnak...*, i. m., 157–183, 159.

A *Metamorphosis Transylvaniae* tehát írásos visszaemlékezés a régi erdélyi életvitelre. Amit ő „réginek” nevez, érez, azt – mint habitusához illő pontossággal rögzíti is *Egy kis kérdésre adott Feleletében* – immár pontosan negyvenkilenc esztendő (1687–1736) választja el a mű jelenétől. Úgy is mondhatni, az „új” akkor kezdődött, azóta tart. Nagyon fontos, hogy mekkora hangsúly esik erre a törésre, diszkontinuitásra, a határvonalra, mely a visszafordíthatatlanul letűntet az érvényestől elválasztja: „régí szokások és rendtartások, az kik voltak s múltanak, s újak származtanak” (315). A szöveg állításait a korból származó egyéb források tükrében vizsgálva rögtön meg is mutatkozik sarkító jellege, vagyis az a tény, hogy ez a váltás természetesen korántsem zajlott ilyen pontszerűen, radikálisan. Ebből a szempontból több érdekes példával is szolgál a *Magyar művelődéstörténet*. Bethlen Miklós feljegyzéseit hozza annak igazolására, hogy rozsólist már a XVII. század második felében fogyasztottak, a hasonlóan bravúros nyelvjáték ürügyeül szolgáló kávé ismertségét pedig a *kávészín* mint bevett megjelölés révén bizonyítja. Következtetése az, hogy Apor műve (amennyiben a „hitelesség” kérdése merülne fel) kritikával olvasandó, hiszen a kontraszt kedvéért túlságosan puritánnak állítja be az önálló fejedelemség korabeli viszonyokat.⁵⁵ Itt tehát valójában a múlt tudatos konstrukciója⁵⁶ történik, összhangban Pierre Nora megállapításával: „Ahhoz, hogy legyen múlt-érzésünk, szükségszerűen egy törésnek kellett ékelődnie a múlt és a jelen közé, fel kellett tűnnie egy »előtt«-nek és egy »után«-nak.”⁵⁷ Úgy látszik, amire a *Metamorphosis* irányul, az – a francia történész terminológiáját véve alapul – mind az egyes cikkelyekben tematizált szokásoknak és a tárgyi kultúra elemeinek, mind saját szövevének *lieu de mémoire*-rá, az emlékezet helyévé írása (Nora meglátása szerint az emlékiratok már nevük révén is ilyenekként tűnhetnek fel, amennyiben „az emlékezés egyszerű feladatát egyesítik magára az emlékezetre vonatkozó kérdésfeltevésekkel”⁵⁸ – látható volt, hogy ez Aporra és munkájára kiemelten igaz).

Ezen helyek kialakulását ott lokalizálja, ahol az eleven, spontán, „szentségbe ágyazott”, közösségből fakadó „emlékezet fájára” a történelem merev, prózai, elemző „kérge” rakódik: az

⁵⁵ *Magyar művelődéstörténet*, szerk. KÓSA László, Bp., Osiris, 2006, 203. Vö. ezzel SZÁSZ Elsa megjegyzését: „There was certainly nothing pepurious about the »simple and lowly times«” („*Metamorphosis Transylvaniae*”, *The Hungarian Quarterly*, 1939/40, 647–658, 658).

⁵⁶ Magának az objektív, szaktudományos történetírásnak mint fikciós beszédmódnak a (jórészt a XX. században bekövetkezett) „lelepleződéséről” lásd GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000, 95 skk.

⁵⁷ Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*, Aetas, 1999/3, 142–158. http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm. Apor néha szinte kelleetlenül ismeri be: „noha az menyecskék akkor is majd így jártak, mint most...” (342).

⁵⁸ Uo.

emlékezet-társadalmak végére. Ez az „a pontos pillanat, amikor az emlékezet személyességében megélt hatalmas töke eltűnik, hogy majd csak a rekonstruáló történelem tekintetében éljen tovább”.⁵⁹ Itt veszik át a visszavonult tenger nyomán a partra vetett kagylóhéj metaforájával szemléltetett *lieux de mémoire* mint „anyagi lerakat” a megőrzés feladatát. Illetve az „emlékezet-emberek” – az elvont kifejezés Apor Péter személyében való konkretizálása teljesen indokoltnak tűnik. Hiszen az „emlékezet-ember” révén „[m]intha egy belső hang mondaná a korzikaiaknak: »Neked korzikainak kell lenned« és a bretonoknak: »bretonnak kell lenned!«”⁶⁰ Hozzá kötődik az „identitás titkának és alapelvének” a visszaszerzése, illetve, ezúttal Gyáni Gábor megfogalmazásában, „a szülőföld ökológiai determinizmust sugalló eszméjének” kialakítása is.⁶¹

Utólagos perspektívából nehéz, a *Metamorphosis* irodalmi értékét tekintve pedig talán nem is túl releváns kérdés, hogy valóban a spontán emlékezet elerőtlenedésének korábban sosem tapasztalt útjára lépett-e Erdély a XVIII. század első harmadában. Az említett negyvenkilences számhoz visszakanyarodva, ennek jelentőségét vizsgálva Jan Assmann a kulturális emlékezet kialakulásáról szóló könyve alapján inkább az látszik valószínűnek, hogy Apor nem példa nélküli, hanem a kulturális fenomének dinamikájából következő, kvázi természetes jelenséget regisztrált, személyes érintettségénél fogva nagy meggyőző erővel és drámai hangvétellel.

Assmann érvelésének alapját több helyen is a Maurice Halbwachsra történő hivatkozás képezi, akitől az emlékezet társadalmi meghatározottságának, azaz (nem metaforikusan értett) „kollektivitásának” felfogását veszi át.⁶² Eszerint tehát az emlékezés *per definitionem* csoportos alakzatokban, társadalmi interakciók során valósul meg. Ennek kétfajta keretként vizsgálja Assmann a *kommunikatív*, illetve a *kulturális* emlékezetet. Előbbi egy behatároltabb emlékezési tér, melyet a közelmúltra vonatkozó, személyesen megtapasztalt és közvetlen kommunikáció során továbbadható tudás alakít, tipikus példája pedig a nemzedéki emlékezet. „Kritikus küszöb”, „váltószám” ennek működésében pontosan a negyven év, ennyi idő alatt ugyanis a valamely (jelentős) eseményt felnőttként átélő generáció, a jövőre irányuló szakmai életből kiválva, a rögzítés és továbbadás igényével lép fel. A kulturális emlékezetben ezzel szemben „a múlt szimbolikus alakzatokká olvad”,⁶³ a tényszerű emlékezetessé, majd mítosszá alakítja, míg

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ GYÁNI, i. m., 86.

⁶² Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz, 1999, 36.

⁶³ Uo., 53.

az így konceptualizált múlt normatív és formatív erőre tesz szert. A kettő különbségét a társas interakciók során továbbadott, közelmúlthoz kötődő *biografikus*, illetve a maradandóan tárgyiasított alakzatokban (például rítusokban, táncokban, öltözetben, utakban, étkezésekben) rögzített, mindig az institutionális mnemotechnika hatáskörébe tartozó *megalapozó* emlékezés szintén Assmann által bevezetett kettőse is szemlélteti.

A fentieket áttekintve az az érdekes következtetés adódik, hogy Apor a *Metamorphosis Transylvaniae* megírásával valójában egyfajta „intézményként”, de legalábbis kvázi hivatalos autoritásként lépett fel (ennek ilyen formán valószínűleg nem lévén tudatában), amikor az etika súlyos érveivel is megtámogatva szavait, a „régí” mint egyedül helyes észben tartására szólította utódait, a nyomába lépő generációt⁶⁴ – akit ugyanakkor következetesen „erdélyi embernek” hívott. Mondhatni, a „pedagógikus emlékezet” megalapításán fáradozott – ez utóbbi, Norától származó terminus⁶⁵ hasonlóan a szöveg általános tendenciájának adekvát jellemzője.⁶⁶ A mű az emlékezet helyének, Erdély és az erdélyiség helyes fogalma zsinórmértékének épül. Ennek érdekében kell a következtetlenségeknek⁶⁷ elhallgatniuk, belesimulniuk a koncepció nagy ívébe. Így lesz mindabból, amit kivételes pontossággal dokumentál – az étkezések rendjén át a (veritabilis magyar hangszerrel, értsd: töröksípval kísért, például *lengyel* változó – 330–331⁶⁸) táncokon és szokásokon át a kocsiszegekig (sőt a kocsis szakálláig!⁶⁹) bármiből – jelkép. Hiszen valamely kultúra csupán a „feltűnés[é]t biztosító jegyek központi tartalommal” szilárdulásával, tulajdonképpen láthatóvá válásával tud azonosulás tárgyává, kollektív, „kulturális” identitás szimbólumává lenni.⁷⁰ Ez valósul meg a *Metamorphosis*-ban, melynek kapcsán, mint arról már

⁶⁴ A felejtésnek mint hasonlóan kulturális meghatározottságú folyamatnak a vizsgálata is rámutatott: a nemzedékváltás mindig az emlékezet válságát és a felejtés esélyét implikálja. Vö. Harald WEINRICH, *Léthe: A felejtés művészete és kritikája*, Bp., Atlantisz, 2002, 176.

⁶⁵ *I. m.*

⁶⁶ Vö. a következő idézettel: „Tanulják meg ezért ebből a szülők, hogyan kell (...) gyereket nevelni.” APOR, *Lusus mundi*, i. m., 23.

⁶⁷ Ezek egyikére a szakirodalom is felhívja a figyelmet: *A magyar irodalom történetének szerzői* mutatnak rá, hogy az annyi bámulattal és gyakran emlegetett Apor Istvánnak magának is német szakácsa volt (*I. m.*, szerk. KLANICZAY Tibor, II, Bp., Akadémiai, 1964). De lehetne arra is hivatkozni, hogy a kárhoztatott kristály hasonlóan az ő *tricesimarium arendatori* (és anekdotába illő házigazdái) működése nyomán jutott a főúri rendek asztalára. Vö. APOR, *Metamorphosis...*, i. m., 326–328. Azt meg a szerző észre sem veszi, hogy ő maga is él korábbi német átvételekkel: a „felestököm” (370) hangalakja például kiválóan, mint látszik, a megtévesztésig idomult a magyar nyelv tipikus hangkörnyezeteihez.

⁶⁸ Kiemelés tőlem. Ez a hely jól illusztrálja az „eredeti”, „tösgyökeres” stb. fogalmak relativitását, képlékenységet, kontextustól függő voltát.

⁶⁹ Egyenlő relevanciájú tények: „Az kocsis rendszerént szakállos volt, az hámok szélyes bőrből, nagy csattosok voltak”. APOR, *Metamorphosis...*, i. m., 367.

⁷⁰ Vö. ASSMANN, i. m., 154.

volt és még lesz szó, nem egy értelmező éppen felfokozott vizualitását emeli ki. Így tesz Molter, aki szerint – ez egyben az előzőkhöz is szervesen kapcsolódik – „penetráns anyagelvűséggel” a „tárgyak költészetét” művelő szerző – hiszen az anyag is szeret és tud emlékezni – akként „láttat–mutogat”, mint egy film.⁷¹ Szerb Antal szerint viszont „[a] könyv olyan ízes, mint egy flamand kép.”⁷²

Természetesen nem volna helyénvaló megfosztani jelentőségétől azt a történelmi–társadalmi konjunktúrát sem, melybe Apor emlékirata ágyazódott. Ezzel a továbbiakban külön fejezet foglalkozik majd. Már itt is fontos kiemelni azonban, hiszen az emlékezet problematikájának elevenébe vág, hogy az emlékezés akár az ellenállás formája is lehet, amennyiben kontraprezentikus módon, azaz a jelennek kontrasztot vetve működik.⁷³ Ezzel áll összefüggésben a „hideg” és „forró” társadalmak Lévi-Strauss által bevezetett megkülönböztetése:⁷⁴ előbbiek, egyfajta „bölcesség” birtokában, gátat vetnek a történelem beáradásának, míg utóbbiak pontosan a változ(tat)ás igényével interiorizálják történelmüket. Assmann finomítja a poláris ellentétet, amikor ahelyett, hogy mindezt egy lineáris civilizációs folyamat keretein belül vizsgálná, eltérő „emlékezéspolitikai stratégiákat” különít el, illetve hideg és forró elemekről beszél immár egyazon kultúrán belül. Így felfogva a kérdést Apor Péter szövege mint „hűtőrendszer”⁷⁵ működik a XVIII. századi Erdély forr(ong)ó történelmi kontextusában. Emlékezése arra irányul, hogy a (mint látható, reflektálatlanul homogénnek, változatlanul tekintett, abszolutizált) múltat kimerevítse, meghosszabbítva azt a jelen, sőt akár a jövő irányába.

Eközben az „erdélyiséget” egyfajta distinktív alakzattá, „limitatív struktúrává” szervezi. Nem véletlen, hogy az elemzők egy része tőle datálja a transzszilvanizmus valódi indulását. Egyikük a nemrég hivatkozott Szerb, aki szerint a „különvalóság” ekkortól válik erkölcsi posztulátummá.⁷⁶ Norát parafrázálva az övé kvázi a lelkiismeretnek az a hangja, mely így sürget: „Erdélyinek kell lenned!” Ennek megfelelően a földrajzi régiót különálló országgént konceptualizálja, melynek ekként „állampolgárai” lehetnek: „gondold meg ó Erdély országa!”;

⁷¹ MOLTER, *i. m.*, 76–77.

⁷² SZERB, *i. m.*, 162.

⁷³ Vö. ASSMANN, *i. m.*, 72 és 81.

⁷⁴ Idézi ASSMANN, *i. m.*, 70.

⁷⁵ M. Erdheim fogalmát idézi ASSMANN, *i. m.*, 71.

⁷⁶ SZERB, *i. m.*, 157.

„Az ilyenekért áldana-e meg Isten, Erdély országa?”⁷⁷ Látványos például a következő rövid, de beszédes pontosítás: „nagyságos urak pedig voltak ezek: (...) és Orlai Miklós, *de ez magyarországi úr volt* (316).”⁷⁸ Tolnai Gábor tanulmányában, mely Aporról kölcsönzi címét, hasonlóan arra hivatkozik, hogy a transzszilvanizmus ettől fogva lesz „élettel telített”.⁷⁹ Ezek egybevágó és elgondolkodtató meglátások, még akkor is, ha a terminus a XVIII. századra vonatkoztatva természetesen nem ugyanazt jelenti, mint majd a XX. században. A *Metamorphosis* invokációjával kifejezve: „Erdélyi magyar, székely, szász, három natio... (329)” Az ehhez hasonló, többször előforduló megszólítások fontos gesztusértékkel bírnak: a kollektív identitás ugyanis elsősorban tudatosítás kérdése⁸⁰ – az azonosulást az ilyen szöveghelyek erősítik. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy milyen apróságok valamely nemzethez való tartozás hordozói, avagy hogy milyen apróságokkal kell tehát azonosulni: Apornál ez a „kapornyás éték”, a „négysejletű asztal”, a „fatángyér”, a házasodás után meghagyott szakáll, a magyar hintó.

Mindenesetre úgy tűnik, a mű, talán explicit szándékával összhangban, az „erdélyi” identitásról szóló diskurzusok fontos pozíciójába íródott. A kérdés tárgyalásakor a *Metamorphosis Transylvaniae*-hez mint egyfajta alaphoz való viszonyulás mindenesetre releváns gesztus, hiszen az emlékirat lényeges pontot jelöl az erről való gondolkodás történetében.

Erdély hét főbűne

Így fogja össze Balló István⁸¹ a XVIII. századi Erdélyben élő négy *recepta* vallást és három nemzetet, melyek (különböző kombinációi) az eseményeket mozgatták. Az a tény, hogy Apor Péter magát „gyökeres székelynek” vallotta, illetve a „mi katolikusok” hitét tartotta, természetesen meghatározta művének alapszemléletét és jellemzőit, például szóhasználatát, szófordulatait. A kontextus és ezek a tulajdonképpen külsődleges tényezők ezért érdemesek külön fejezetre.

⁷⁷ APOR, *Metamorphosis*, i. m., 415. A terminológia természetesen anakronisztikus, ahogy valójában a kérdést sem lehet ennyire leegyszerűsíteni. Máskor Erdély ugyanis fontos alárendeltségi vagy rész–egész viszonyban áll: „az kereszténység győzedelmes lévén az pogányságon, Erdélyt vér nélkül az magyar korona alá visszaszerzé”; „minekutána in anno 1687 az pogány török igája alól felszabadúla, dicsőségesen visszamene édes hazánk az angyal apostoli szent magyar korona alá” (Uo., 317 és 421).

⁷⁸ Kiemelés tőlem.

⁷⁹ TOLNAI Gábor, *Erdély változása* = T. G., *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1970, 83–96, 85.

⁸⁰ ASSMANN, i. m., 135.

⁸¹ BALLÓ, i. m., 31.

A kérdést ebből a szempontból vizsgálva, az emlékirat valójában kétszeresen is paradox helyzetre épül. Egyrészt, amint azt Benkő Samu megfogalmazza, a szöveg „legszenvedelmesebb érdekessége”, hogy benne egy Habsburg-párti főúr ismeri fel azt a végzetes irányt, melybe a berendezkedő hatalom hazája sorsát fordította.⁸² Apor identitásának ugyanakkor konstitutív tényezője „pálista” vallása. Az viszont tény, hogy az osztrák uralom installációja új korszakot nyitott Erdély vallástörténetében is, egyfajta megkésett ellenreformációt és katolikus restaurációt. III. Károly nemritkán alkotmányellenes intézkedései ugyanis, melyekben a vallás politikai szempontok instrumentumaként játszott szerepet, ennek a felekezetnek kedveztek. Itt ragadható meg tehát a második ok, mely a *Metamorphosis* negatív hangoltságára kérdeztet rá.

Ami az első ellentmondást illeti, Apor életrajza is mutat „egyenetlenségeket”. Kétségtelen, hogy a „ranginfláció”,⁸³ mely ellen a *Második cikkelyben* olyan hevesen kel ki, őt magát is báróvá emelte, egyértelműen a császár iránti hűsége okán. A Rákóczi vezette szabadságharc idején azonban ideiglenesen a kuruc táborhoz is odasodródott, ezért, mint történt már rá utalás, két évig labanc fogságot szenvedett Brassóban. Ez a folyamat tehát magában véve sem egészen tisztázott. A szövegében keresve eligazítást az figyelhető meg, hogy a „császár” és a „német” mint két különböző és egymást nem feltétlenül metsző referenciájú fogalom szerepel.

Jelképes a mozzanat, amikor a nagyúri lakodalmon Leopoldust mint meghívottat „képe”, Rabutin gróf helyettesíti. Ennyiben tehát az uralkodó arctalan entitás, aki – hasonlóan szimbolikus módon – egyedül és külön asztalnál ül, három lépcsővel a többiek fölött, nem beszél, nem vesz részt a történetekben. Bár jelenléte kezdetben feszélyezi a mulatozást, később oldódnak a kedélyek: „megittasodtanak, (...) elég zajgás volt és kiáltozás” (395). Végül a felség jelenlevő, de valójában már nem zavaró tényezővé válik a násznép számára. Az tagadhatatlan, hogy maga Rabutin is jobban érzi magát a második napon, immár csak saját személyében, de látható, hogy a császár alapvetően mégsem kerékkötője annak, hogy a (mintaként felemlegetett) lakodalmat annak régi erdélyi rendje és módja szerint megüljék. Amikor a szöveg az uralkodót említi, akkor azt semleges tónusban vagy akár apologetikus szándékkal teszi – emögött persze érezhető a *közegellenállás*: „vala penig octavális akkor Gyula- most Károly-Fejérváratt” (46); „Nézd meg Erdélyi ember, hogy bizony nem az császár adója szűkíti Erdélyben az pénzt, hanem feleségtekre, lányotokra való haszontalan cifrázás”(346). Sőt az ő *militája* biztosítja, hogy a

⁸² BENKŐ Samu, *Apor Péter Metamorphosis* = B. S., *A helyzettudat változásai*, Bukarest, Kriterion, 1977, 59–62, 60.

⁸³ KOVÁCS KISS Gyöngy, *i. m.*, 149.

katolikusok zavartalanul végezhessenek körmenetet – erre a fejedelem „németjei” (434) nem voltak elégségesek. Ami helyett az átkos *nájmódit* hordozza, az viszont ugyancsak német, és egészen konkrétan fenyegeti a szokás- és tárgyi világot: a szakács, aki a magyar gyomorral fizioológiás alapon inkompatibilis német étket főz („kin szorulás vagy kólika volt, német asztalhoz mentenek és vajás étket ettenek, és megindult az hasok” – 391); német a kristály mint drága, de kényes és hasznavehetetlen portéka; a tánc, mely az ifjúságot ugráló kecskék gyülekezetévé silányítja; a hintó, mely alig öt-hat esztendeig jár, s mégis kiszorítja a nemzedékeket kiszolgáló magyar típust; a porozott haj vagy hátul zacskóba kötött üstök, a nyári kesztyű; németek az Aport szüntelen derült etimologizálásra késztető szavak (*tekel glaz, silgrad*) – egy idegen, általa nem bírt egész nyelv. Mindez reális és a mindennapok gyakorlatát fenyegető veszély, melyet Apor pontosan regisztrál, anélkül azonban, mutatja az elemzés, hogy a Habsburg császárral mint (önkényes) törvényhozó, szabályozó autoritással feltétlenül kapcsolatba hozná. Itt még az sem segít, hogy az uralkodó a katolikus hit patrónusa.

Ami a felekezetiiséget érinti, a XVIII. századra alapvetően a protestantizmus vált jelképpé, ezt azonosították Erdély múltjával (hasonlóan magához a fejedelemséghez, mely Mohács után az önrendelkezés szimbóluma lett),⁸⁴ összhangban azzal, hogy a független időszakban nem hivatalosan bár, de a református vallás egyfajta államvallás jellegét öltötte.⁸⁵ Indokoltnak tűnik tehát, hogy az 1670-es évektől, az erőszakos intézkedések nyomán (pl. a katolikus hitből kitérők megbüntetése, az áttérők védelme, Bársony György „jogeljátszási” elmélete, a pozsonyi „véstörvénytörvény” 1674-ben, illetve az eperjesi 1678-ban) az általános hangulat egyfajta romlást sirató protestáns vs. optimista katolikus felfogás pólusai között ingadozott.⁸⁶ Ezt így kijelenteni azonban némileg sarkítás. Hiszen fontos tudatosítani, hogy a (mindenkori) politikai lehetőségek közül a felekezeti hovatartozás csupán az egyik tényező.⁸⁷ Ezzel összhangban például a Rákóczi-szabadságharc sem öltött felekezeti jelleget. Ugyanerre mutat rá Schlett István, amikor Rákóczi integratív nemzetfelfogását elemzi, illetve főleg a Habsburg-ellenesség XVII. század közepén kialakult új változatát tárgyalja. Ez teljesen

⁸⁴ TOLNAI, i. m., 87–88.

⁸⁵ BAGOSSY Bertalan et al., *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton, Erzsébet Könyvnyomda, 1925, 62.

⁸⁶ Minderről bővebben l. KÓSA, i. m., 295–296.

⁸⁷ GÁBOR Csilla, *Emlékezés és felejtés, devóció és konfesszió (Kornis Gáspár emlékirata és környezete) = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 233–245, 242.

egybevág a fent mondottakkal, hiszen a katolikus rendek katolikus uralkodóházzal szembeni állásfoglalását (is) implikálja, összekapcsolva mindezt a Szent Korona-tan „katolizált” változatával, a Regnum Marianum elméletével.⁸⁸ Ilyen alapvetéssel már az Apor művének ellentmondásai is érthetőbb színben tűnnek fel, bár az tagadhatatlan, hogy mind magában a *Metamorphosis*ban, mind a szerző felfogását tükröző egyéb szövegekben jelen vannak.

Az egyik szólam a toleranciáé, azé az Erdélyé, mely elsőnek tartja magát a vallásszabadság kihirdetésében. Megszövegezve: „Nem vala inter privatos religionis respectus, az akár catholicus, akár kálvinista, akár unitárius, és ha találtatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együtt vigadtanak; sőt az házások között is nem vala respectus religionis” (358). Ezután „vegyes” házasságok felsorolása következik. Köztük, mindent eldöntő érvként, Apor István neve szerepel, akinek – bár ő maga valóban sokban támogatta a katolikus vallást és intézményrendszert – református felesége volt. A bekezdés, mely ezt a békességet a régi nyájasság egyik fontos megnyilvánulásaként írja le, ezzel a következtetéssel zárul: „személyiben miért lehessen ellenségem, nem látom” (359). Ugyanezt a hangot üti meg a későbbiekben is, abban a cikkelyben, melyet *Az catholica religióról* szerez. Ennek érdekes a státusa az emlékirat egészén belül. Az előtte levő fejezet ugyanis a teljes koncepció ívét lekerekítő szavakkal zárul: „Elvégzem az alázatosságon Erdélynek az 1687 esztendő előtt együgyűségét” (420). Valójában úgy látszik tehát, hogy amit vallási kérdésekben jellemzőnek érez, illetve amekkora jelentőséget ennek a társadalmi berendezkedés egészében tulajdonít, azt elégségesnek tartja lakonikusan kifejezni. Talán úgy is lehet mondani, a dolgok természetes meneteként azt festi le, hogy a felekezeti különbségek a mindennapi életvitelbe nem szólnak bele gátló, megkülönböztető módon. Táncolni, asztalhoz ülni vagy kocsiba szállni minden valláson lévők ugyanúgy szoktak, az erkölcsök hanyatlása pedig hitvallástól függetlenül mindenkit érint. A többi tehát már betoldás, és félreesik a fő gondolati iránytól.

Ebben a záró cikkelyben változik ugyanakkor a megszólalásmód is: míg korábban túlnyomórészt egyes szám első személyben narrált és társalgott („Nézd meg, kérlek...”), addig itt többes számra vált, és a „mi/nékünk/vélünk katolikusokkal” pozícióját foglalja el. Ezt tétélesen ki is fejezi: „Ugy vagyon, az mint feljebb íram, hogy az különös [egyres] személyek között nem vala az az pápista, kálvinista, lutheránus, unitárius; szép szeretetben éltenek; másként az

⁸⁸ SCHLETT István, *A politikai gondolkodás története Magyarországon*, Bp., Századvég, 2009, I, 229.

apostoli szent religió nem keveset szenved vala” (421).⁸⁹ Itt érzékelhető tehát egyfajta feszültség az individuum és a közösség, a konkrét és az elvont viszonylatában: a konfliktusok forrása utóbbi szintjén keresendő. Míg a szöveg nagy részében Apor valamennyi „erdélyi ember” exponense, addig az utolsó részben csak a megkülönböztetett vallás és hitesei szószólójává válik. Specifikáció, de egyben a látószög beszűkülése is.

Ez pedig a szóhasználat megváltozását hozza magával. Bár a tényállás előadásakor most is alapos, a történelem „hiteles” mércéjével mérve pedig nagyjából megfelel a „valóságnak”, jóval több olyan élénkítő, érzelemkifejező szót, szintagmát iktat a szövegbe, melyek közösségét mártírsors részesévé avatják: „ínség s nyomorúság”, „sanyorú kenyér”, „nyomorú”, „szenvedés”, „megszorítás”, „deprimatio”, „üldözés”, „szabad nem volt”. A nyertes ebben a csoportban egyértelműen a „szegény” lehetne. Ez az a perspektíva, mely a változásokat nem a „német” öntevékeny működésének tudja be („ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőbbben bejőve” – 315), hanem immár felsőbb isteni működésnek, a fennmaradás „isteni csudája” párjának: „kegyelmes felséges urunknak fegyverit Isten béhozá” (437).

Egy olyan „tanulság” is kirajzolódik, mely szerint az egész ellenségeskedés a másik táborból indul, tehát „az váradi kálvinista predikátorok bėjővén Erdélyben, azok kezdettek legelsőben azt az fertelmes két szót Nostras, Vestras” (422).⁹⁰ Végül szintén érdekes az az éppen regisztrálható felhang, mely – azzal együtt, hogy a katolikus felekezetre következetesen az „apostoli (római) szent hit” megjelölést alkalmazza –, a más vallásúakat elkerülhetetlenül az állhatatlanság gyanújába keveri, akkor is, ha a „hitehagyás” természetesen sok generációval azelőtti esemény volt: „de azért volt, hogy nagy famíliák megtartották az Szent István első királyunkról rájuk maradott szent hütöt állhatatosan” (421). És volt tehát, hogy nem – a példák sora folytatható. Mentalitását ekként olvasva válik érthetővé a felfohászkodása is: „Az más vallású embernek adjon isten szent lelket, hogy jöhessen az igaz hitre” (359). Beszédesei végrendeletei, melyekben tételesen is kifejti: a katolikus az „egyedül üdvözítő” vallás, ezért többször és „in perpetuum” ható átok alatt hagyja meg gyermekeinek és minden fokú leszármazottjának az abban való megmaradást, eszerint való házasságkötést (szemben az „eretnekségekkel” – a *recepta religiók* szinonimája egy, a privát szféra számára készült

⁸⁹ Kiemelés az eredetiben.

⁹⁰ Kiemelés az eredetiben.

dokumentumban...).⁹¹ Ez azonban természetesen nem feltétlenül személyes habitusáról, hanem elsősorban a kor felfogásáról tanúskodik.

Nem volna igazságos Apor Pétert az elfogult, szűklátókörű és felekezetének vértanúságát abszolutizáló emlékező pozíciójába zárni. Álljon itt ezért egy idézet. Ez szépen beszél arról az egyensúlyról, mely művének legkomolyabb hangoltságú fejezetét is jellemzi: „az felett annyi Agnus DEIt, olvasót, képet s azféle apró szent ajándékocskákat, kivált az convictoroknak (...) annyit adtanak az páterek és az mesterek, hogy elig [!] győzték eljátszodni” (432).⁹²

„Hanem az tréfában igen gyönyörködtek”

A másik sztereotípiát, melybe Aport zárták, a „dohogó”, aggályosan moralizáló, komor erkölcsösz képzete. Amely nem feltétlenül téves (ahogy rendszerint nem azok a hasonló konstruktumok), ám a kérdés mélyére ásva érdekesebb árnyalatokat is fel lehet fedezni. Ezek főleg mentalitása és nyelvezete kapcsán tanulságosak. A dolgozat utolsó része tehát a „tréfák” vizsgálatára vállalkozik.

A probléma kapcsán meghatározó félreértésnek talán azt a reflektálatlan vélekedést lehet nevezni, hogy a – *Metamorphosis* esetében a művel kortárs viszonyokra irányuló – kritika összeegyeztethetetlen a humorról, komikummal. A szöveget „távolról” olvasva tényleg az a benyomás alakul ki, hogy az emlékirat szemrehányó és panaszkodó szóáradat az erdélyi állapotok dekadenciájáról, elfajzásáról. A szerző egyes megnyilvánulásai akár a wittenbergi történelemszemlélethez is köthetők, amely a jelen nyomorúságát, a tapasztalható rosszat az elkövetett bűnök (például „Istent méltó haragra indító káromkodások”) miatt sújtó transzcendens ítéletnek fogja fel. Ez látható felkiáltásában is: „de miolta az éktelen Isten ellen való káromkodás bájja, micsoda inségek s nyomorúságokra jutál, gondold meg ó Erdély országa!” (415) Ugyanígy méltó felháborodással szól a női divat szabadosságairól vagy a leányok és asszonyok (vélt vagy valós) könnyű erkölcséről: „az mostani asszonyok és leányok, (...) csaknem egészen, többire félig nyakok, csecsek meztelenül úgy áll, mintha épen az férfiakot kénálnák csecsekkel” (342); „talán olyan ritka most az jámbor, az mely ritka volt abban az időben az kurva” (346). Tény, hogy hasonlóan ostromozza a társadalmában észlelt vagy abba belelátott költekezést, cifrázkodást, hiúságot, képmutatást – a bűnök katalógusa *ad libitum* folytatható (ismét kérdéses

⁹¹ APOR, *Verses művei*, i. m., I, 370.

⁹² Kiemelés az eredetiben.

természetesen, hogy mi számít véteknak, és mi elnézhető, bocsánatos gyengeségnek, hiszen bizonyos úrtól a „faja” nyilván csakis „emberi gyarlóságból” (417) eshetik meg... – az idézet talán arról a szemléletbeli különbségről is beszél, mely a két nem megítélésében Apornál mutatkozik. Fontos azonban megjegyezni, hogy a fonákságokat nem csak ilyen szikár dörgedelmek vagy elég maró irónia formájában bünteti, hanem gyakran például kinevettetéssel is.

A nevetés pedig, amellet, hogy mindenkor feszültségoldódással, enyhüléssel és elengedéssel jár, bármilyen „ártatlannak” tűnjék is tehát, alapjában feltétlenül megtorlás, a társadalmi „lehúzás” egy neme. Henri Bergsonnak a jelenségről írott, máig releváns könyvében, ahonnan a fenti állítás származik,⁹³ több olyan megfigyelés található, melyek megkönnyítik Apor művének értelmezését. Vagyis tulajdonképpen a *Metamorphosis* mint „gyakorlat” működik az elmélet igazolásaként – különben az egész rendszer a komikumnak arra a formájára emlékeztetne, melyben a mesterségesen alkotott szabályok útján történő rendezés beburkolja a természeti, erkölcsi, egyszóval *a priori* létező törvényt, tehát amikor „a tapasztalásnak nincs igaza.”⁹⁴ Ehelyett viszont úgy tűnik, a tanulmány és Apor írása kölcsönösen egymásra mutat, izgalmas megfelelések sorában.

Elöljáróban azt mondhatni, hogy a *Metamorphosis Transylvaniae* már címében is jelölten, inherens módon komikus világ. Hiszen a komikumot mindig a változás, a folytonosság megtörése juttatja érvényre,⁹⁵ mely rálátást biztosít az automatizmusok, formák mögött rejlő tartalomra – a „múlt” és a jelen közötti törésnek az emlékiratban megvalósított konstrukciójáról pedig esett már szó. Bergson másik fontos tézise, hogy a komikum nemcsak sajátosan emberi, hanem tulajdonképpen társadalmi (m)értékű jelenség. Hiszen visszhangra van szüksége, és kvázi természetes közegeként – paradox módon, kettős karakterének bizonyítékeképpen, amennyiben sem egyik elsődleges megnyilvánulási területéhez, a művészetéhez, sem pedig az élethez nem tartozik teljességgel (a filozófusnál releváns a különbségtétel) – a társadalmi létet fogadja el, mivel annak mindenkori előítéleteitől függ.⁹⁶ Ez máris az Apor szövegének szemléletével egyező vonás, hiszen a mű, mint fennebb látható volt, közösségi szubjektumokat teremt és céloz meg, mialatt maga alakítja vagy legalábbis ábrázolja közegét egységes, behatárolt térként, kultúraként,

⁹³ Henri BERGSON, *A nevetés*, bev., jegyz. SZEGŐ Katalin, Bukarest, Kriterion, 1992, 142.

⁹⁴ *Uo.*, 78.

⁹⁵ *Uo.*, 71.

⁹⁶ *Uo.*, 45 és 169.

tehát erdélyi élet- vagy társadalomírás. Bár ez utóbbi közösség folytonos tökéletesedésébe vetett hit⁹⁷ A *nevetés* megjelenése óta (1900) legfeljebb a 'magasabb szervezetségi formába jutás' értelmében tartható (egyébként Apor is nyilván inkább ellenkező irányú változást regisztrált), az értekezés szerzője a komikumot mint olyat a társadalom által a különcökre kirótt büntetésként fogja fel. Mellyel az tagjaiban a kellő rugalmasság és a szabályaihoz való alkalmazkodás hiányát, azokkal való „összeférhetetlenséget”, a „szórakozottságot” és antiszociális hajlamot szankcionálja, bármiféle eltávolodást tehát a „társadalom keringésének közös súlypontjától”.⁹⁸ A tag metafora jelöli azt az utat, melyet ez a definíció bejár, miközben egyre elvontabb formákat ölt és fog át, míg „az előre tapadó gépiesség, automatizmus”⁹⁹ a konkrét testrészekről az emberi nyelven át a társadalmi jelenségek dinamikáig mindenre kiterjedhet, és magyarázatául szolgálhat a komikum tulajdonképpen összes válfájának.

Pontosan ez a leleplező, büntető funkció figyelhető meg Apornál, még akkor is, ha a nevetségessé válásnak legtöbb esetéről csak egy-egy utalás formájában értesít, néha pedig megmarad a hipotézis szintjén, látható élvezettel képzelegve a tabu- vagy közerkölcssértés lehetséges szituációiról és következményéről – mely feltűnően gyakran a kigúnyolás. Mindig olyan esetről van szó ugyanis, amikor az, akiből csúfot űznek, nem felel meg az érvényes konvencióknak: „mert azt tartották, hogy az olyan hintó csak az urakat és nagy fő rend embereket illeti; sőt ha az apróbb rend fő embereinek csak kétfelé eresztős hintaja lett volna, *megnevették* volna véle” (373); „[h]a akkor kötött hajjal vagy zacskókban varrott hajjal valaki eléjött volna, azt mindnyájan *kacagták s csúfolták* volna” (354); „[h]a valamely idegen, férfi vagy asszony, cifra köntösben ment volna temetésre, *megcsúfolták*” (406); „az nyári kesztyűnek híre-helye sem volt, ha valakinél [*horribile dictu*] nyári kesztyűt láttak volna, *bolondnak mondták* volna” (349).¹⁰⁰ Mindennek pedig ideális hozadéka, hogy amikor „csúfolni s kacagni kezdtek vala,” akkor „szégyenletiben letevő” (349). Ha nincs is kiemelkedő fontosságú dolgokról szó (bár ez a mű világában mindig felülvizsgálandó), akkor is megfigyelhető a nevetés „erkölccsiszoló” hatása – az eszköz tehát még hatékonyabb a cél szolgálatában, mint ahogy azt

⁹⁷ Mint erről BERGSON műve 190. oldalán beszél.

⁹⁸ *Uo.*, 56.

⁹⁹ *Uo.*, 70.

¹⁰⁰ Kiemelések tőlem.

első látásra gondolni lehetne: a kikacagott igyekszik legalábbis annak *látszani*, aminek utóvégre *lennie* kellene.¹⁰¹

De kellene-e valóban? Hiszen ez az igény átsiklás volna valamennyi fenti részlet igeidején. A mérce, mellyel Apor itt mér, az általa annak tételezett régmúlté. Feltevődik a kérdés, valójában nem a *Metamorphosis* szerzőjének várapozíciói anakronisztikusak-e, amikor a XVIII. század első harmadának Erdélyében „hűtőrendszerként” próbál működni, és szólóban kiált egy egész társadalom „pusztájába”, ahol rizsporozott hajú urak és hölgyek nyári kesztyűs kezüket nyújtják egymásnak. Mindenesetre ezt célozzák szójátékai¹⁰² is, melyek a következő rugóra járnak (és a „rugóra járó ördög” mint kiszámítható visszatérés, ismétlés a komikum egyik alapvető forrása¹⁰³): a magyar nyelv számára idegen hangzású, recens átvételeket már meglévő, hasonló alakú vagy a szerző ismereteivel összeférő (azaz esetleg latin) lexémáknak „tudni”, „hinni”, „érteni”, „gondolni”. Bár ezek között sok valóban szellemes vagy költői akad (például „Abban az időben híre helye sem vala az paszamántnak, hanem nagy híre vala még Pázmány Péternek, azért ha valakinek elé hoztad volna az paszamántot, azt gondolta volna, hogy Pázmánt emlegeted” (351) vagy „ha valakit kináltál volna rosóliissal, talám azt gondolta volna hogy napfeljötté előtt harmatot szedtél s avval kinálod” – 321), azért néhány olyan is, melyben a kifundáló húzza a rövidebbet. Mint amikor az általa nem bírt valamely idegen (legtöbbször német) nyelv szavainak népi etimológiás módszerrel leegyszerűsített, kifacsart változatán élcelődik – ilyen a „silgrad”, értsd Schildkröte, azaz „szij-drót” (391), esetleg a minevét, tehát francia minuet, melyről „talám más azt tudta volna, hogy azt kérded, ma mit ett” (333).¹⁰⁴ Ilyenkor Apor nyelvének komikus merevsége, hajthatatlan rögzültsége kerülhet nevetnivaló pozícióba, mely fölött átlépett a (bergsoni értelemben is vett) élet. Még akkor is, ha ezek egyben a rokonszenv¹⁰⁵ pillanatai is.

Egy, az öltözethez való röpké visszatérés egyben előre is lendít a gondolatmenetben. Bergson ugyanis a ruhát minden esetben maskaraként fogja fel, amennyiben az tehetetlen burkolat, és kiáltó ellentétben áll a beburkolt tárgy élő ruganyosságával.¹⁰⁶ Egy felöltözött ember

¹⁰¹ BERGSON, *i. m.*, 54. A megszívlelendő folytatás: „...és amivé egy nap bizonyára leszünk is.”

¹⁰² Érdekes lehet a kérdés, hogy nem Aportól mint „gyökeres székelytől” datálható-e az a vonulat, mely például Tamási Áronban éri el egyik magaslati pontját, s mely a székely beszéd- és elbeszélésmód (ha meg lehet egyáltalán különböztetni ilyet) kreativitását, humorát, képszerűségét juttatja érvényre (GÁBOR Csilla kérdésfelvetése).

¹⁰³ *Uo.*, 94.

¹⁰⁴ A szójátékokat BALLÓ, *i. m.*, 108–110 listázza.

¹⁰⁵ BERGSON, *i. m.*, 188.

¹⁰⁶ *Uo.*, 71.

így elkerülhetetlenül farsangos benyomást kelt, a hatásnak legfeljebb fokozatai különíthetők el aszerint, hogy a napi divathoz alkalmazkodik, vagy pedig (szándékosan, esetleg akaratán kívül) a kortársak ízlésítélete szerint komikus viseletbe bújik. A *Metamorphosis* többszöri hivatkozása erre a képzetre (látható, hogy élceinek egyik meghatározó célpontja az öltözékek – és „öltözködők” – köre, mint például ennek a már idézett, ezúttal kiegészített részletnek is: „Ha akkor kötött hajjal vagy zacskókban varrott hajjal valaki eléjött volna, azt mindnyájan kacagták s csúfolták volna, s azt tudták volna, hogy farsangos” – 354) utal Mihail Bahtyinnak a témával kapcsolatban tett meglátásaihoz. Az elsősorban François Rabelais-elemzéseket tartalmazó, megjelenése óta megkerülhetetlennek számító könyvét forgatva és megszorításokkal is élve meg lehet kockáztatni azt az állítást, hogy az apori „rég” világ karneváli állapotokat, életérzést, berendezkedést takar.

Bahtyin autoritás a komikumelméleti diskurzusban; elsődlegesen a közép- és reneszánsz kori népi nevetéskultúráról szól, ennek tárgyalja alapformáit, megnyilvánulásait. Ilyenek először is a szertartások és színpadi formák, az ünnepnek egy olyan tartama, mely a hivatalos rend átmeneti felfüggesztését implikálja, az élet eszményi formáját, az egyetemesség és bőség utópiáját hangsúlyozva. Másodszor ezt szolgálják a vidám nyelvi alkotások, így a „szent” paródiák vagy a *risus paschalis*, azaz a húsvéti nevetés. Harmadszor pedig ide sorolható a vásári beszéd mint különálló beszédműfaj, szókincsében elsősorban változatos káromkodási formulákkal, a fogadkozás és esküdözés szerkezeeteivel.¹⁰⁷ Mindennek pedig mintegy foglalata, sűrített megnyilvánulása a karnevál, a népi ünnep formáinak összegződéseként, melynek látszólag független csínytevései, önállóságukat vesztett formái mögött egységes világlátási mód és stílus rejlik. A legfontosabb hívószavak itt a változtatásba és a dolgok jelenlegi rendjének elhagyásába vetett hit, az eljövendő „aranykor” perspektívája, teljesség, közösség, az élet ünnepe a halál fölött.¹⁰⁸ Bahtyinnak valóban sikerül egy sor, külsínét tekintve széttartó jelenséget ebben az egységes koncepcióban megragadnia. Az elemzés további része arra tesz kísérletet, hogy megmutassa az Apor által lefestett 1687 előtti Erdély karneváli jegyeit, hiszen a *Metamorphosis* alapján ez a világ egy hosszan kitartott, majdhogynem állandósított farsangra emlékeztet, ha néhány jegyében eltér is a fentebb leírtaktól.

¹⁰⁷ Mihail BAHTYIN, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Bp., Osiris, 2002, 12–26.

¹⁰⁸ Uo., 236 skk.

Feltűnő, hogy az írás alaphelyzete lényegében véve a lakomázás. Országgyűlés, hadakozás vagy békekötés, úgynevezett történelmi jelentőségű esemény egyszer sem fordul elő, a közélet, politika is csak annyiban, amennyiben annak szálait mulatozás közben (egyébként elég jól) lehet szövögetni. Ehelyett a fejedelem ebédel és vacsorál, nőül, az asszonyok felestökömöznek, az urak „rettenetes ital” között találtnak, úgyannyira, hogy „senki lábán haza nem mehetett” (328); „[u]gy eldőlt az asztali vendégek az sok ital miatt, mikor táncolni kellett, alig volt egynéhány férfi” (399). A szöveg különböző ételnemeket sorol fel, táncokat ír le, az ülésrendet, étkészletet taglalja. Sőt néha azon kesereg, hogy egyre inkább az „egyest” ivás, a *tekel glaz* hatalma kezdi felváltani azon régi módot, amikor „az nagy veres fazék bort, két kézzel veszik vala asztalhoz bé, két kézzel fogván, úgy hajtják vala fel, úgy isznak vala, mégis jó ízűn esik vala” (325). Még ebben az apró mozzanatban is az individualizálódás ellen kel ki, akkor is, ha a körbe adogatott, közös ivóedény a mai fogalmakkal mérve akár a civilizálódási folyamattal ellentétes irányt jelölhet. Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet mindarra, amit Bahtyin az evés egyetemes értelméről állít.

Az általa vizsgált korszakból származó szövegekben ugyanis egy konyha még az Egyház allegóriájaként is működhet.¹⁰⁹ A „világraszóló lakoma” képzetében (mint amilyen Apornál a gyalui lakodalom, melyben „az válogatott étek sokaságát le nem írhatni”, de a fogások alapvetően mesterművekre emlékeztetnek; a „pástétumokból” például Fogaras várát „ad vivum kicsinálják” – 396) az egyetemesség iránti vonzódás nyer kifejezést. Fontos, hogy egy ilyen alkalom társadalmi esemény, nem pusztán biológiai aktus. Csak az kebelezhető be, amit az ember korábban uralma alá hajtott, így a „diadalettes” lakmározás hasonló a fogamzáshoz, születéshez, hiszen az élet igenlése és győzelme a halál fölött – főleg a test gyarapításával.¹¹⁰ Bár mindez természetesen nem reflektált a *Metamorphosis*-ban, szemléleti háttérként megkövültítható. Már csak azért is, mert hasonlóan egyezések regisztrálhatóak abban a felfogásban, mely a lakomát az „okos szó, bölcs beszéd, derűs igazság” keretének tekinti.¹¹¹ A *szümpozion* ebbéli jelentését Bahtyin egészen az ókorig vezeti vissza, elegendő Platónnak az azonos című dialógusára gondolni. A középkorban ennek a formának a bölcséleti tartalma háttérbe szorul, és a társalgás

¹⁰⁹ L. a *Keresztény szatírát a pápai konyháról*. BAHTYIN, i. m., 199.

¹¹⁰ *Uo.*, 303. Érdekes, miért hagyja ki művéből Apor azt az epizódot, melyről Cserei megemlékezik: hogyan táncolja, issza végig az eladókorú lánya temetését követő éjszakát egy nemesember – a gesztus hasonlóan felfogható a végletes ténnyel szembeni dac és azon való egyfajta győzelemvétel, felülkerekedés példájaként. APOR *Munkái*, i. m., 480.

¹¹¹ BAHTYIN, i. m., 303.

szabad játékká alakul, mely ugyanakkor teret biztosít az igazság nyílt kimondásának, sőt ennek legadekvátabb közege, hiszen talál annak belsőleg szabad, vidám, materialista lényegéhez. Ilyen premisszák mellett az is könnyen belátható, hogy a lakoma és a közben zajló eszmecsere felmenti résztvevőit a dolgok és értékek hierarchikus távolságainak tiszteletben tartása alól, hiszen az gyakran hátráltat az őszinte véleménynyilvánításban.¹¹²

Apor ezt így fejezi ki: „az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál, azért az hol tréfás, játékos fő- vagy nemesembereket tudtanak, azt magokhoz hitták, asztalnál jól tartották, mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat” (362). Néhány sorral előbb „asztalnál mulató markalfiról”, „bolondról” emlékezik. Érdekes ismét felidézni az emlékezetes házasságkötést is, melyen a császár személyét Rabutin generális képviseli. Itt pontosan az autoritást védő gátak felszakadása, a mulatók számára érvényes igazság kimondása történik meg:

Nagy csendesség volt asztalnál is, az színben is, csak suttogva beszéltek egymásnak, az császár-képe praesentiájára nézve, az míg megittasodtanak, de azután elég zajgás volt és kiáltozás; eléggé csitolták hallgassanak, mert az császár-képe itt vagy, semmi haszna nem volt, kivált az fenudvarló [!] szolgák megrészegülvén, egybe-szidták az császárt (395).

Kiemelt hangsúlyt helyez az „alázatosságra”, amely alatt többek között a rendi különbségek, kiváltságok diszkrét kezelését, akár figyelmen kívül hagyását érti. Így nevezi „sógornak” egymást a székelyek generalisa és egy kézdivásárhelyi varga (416), így ülteti Apor Lázár a bocskoros, de „igaz ős nemes” embert „elé” az asztalánál (420). Az egyetemesség kifejeződéseként értékelt lakomák szempontjából pedig a leginkább jelentéses, hogy ezek a *Metamorphosis*ban – ha nem is éppen saturnaliák formáját öltik, de – nem egyszer a különböző osztályok (a terminus használata visszavetített) kiegyenlítődését érik el, mint például így: „Még az nagy emberek is abban gyönyörködtek, mikor az cselédek vígan voltak, sőt sok nagy ember, az kinek elébbvaló szolgálai voltak, azokkal mindjárt ivott” (359); „Azon kívül mind az urak, mind nemesség mind parasztság nagy szeretetben éltenek” (356) – ennek a valóban utópisztikus viszonynak az illusztrációja az a néhány mozzanat, melyben „[é]ppen nem nagyozták akkor az emberek magokat; urfiak, elévaló fő és nemes emberek, húsvét másod napján az az vízben vető hétfűn rendre járták az falut, erősen öntözték egymást, az leányokat hányták az vízben” (359), vagy pedig Petki Farkas tréfája, aki nemes ember létére „egynéhány csicsai asszonyokat, leányokat” maga hajtotta szekéren visz be a szeredai sokadalomba – „[m]ost ha valaki olyan urfi,

¹¹² Uo. és skk.

de még egy alávaló nemes ifju legény olyan tisztességes mulatságot indítana, *megbolondozná* érte” (419).¹¹³

Mindebből az látszik, hogy az ünnep rendje az Apor ábrázolta világban valóban azon hivatalos hierarchiák megbontása, felülírása, melyeknek egyébként helyenként ő is öntudatos szószerzője, például a viseletről írottakban: „akkor igen reá vigyáztanak kit miféle egyetmás illet meg” (343). Megkockáztatható az a kijelentés, hogy Bahtyin műve, melyet elsősorban a népi¹¹⁴ kultúráról írt, kiélezett szembenállásában a hivatalosság szférájával, talán azért lehet mégis releváns több mozzanatában is egy erdélyi nemesi származású emlékiró reminiscenciája szempontjából, mert a vizsgált korszak és tér társadalmi konjunktúrájában ez a két pólus nem feszült egymásnak olyan egyértelműen. Legalábbis találtattak érintkezési, hatási övezetek. Úgy tűnik, Apor egy ilyenbe írta bele a *Metamorphosis Transylvaniae*-t; ingadozó, néha a paradoxonig következetlen látószögét mindkét szféra befolyásolta. És érdemes újra felidézni Tóth Zsombor megfigyelését is, aki világosan megmutatja, hogy a polgárosodó nyugat-európai államokkal ellentétben a kora újkori magyar kultúrában a feudális, értsd a középkori viszonyokra emlékeztető állapot alakult ki¹¹⁵ – ennek, mint látszik, többféle érdekes következményével.

Nem lehet tehát azt mondani, hogy Erdély „együgyű” állapota mindenben megfelelné annak a képnek, melyet Bahtyin mutat például Rabelais szövegeinek univerzumáról. Apor sokkal visszafogottabb: volt már szó róla, hogy Cserei Mihály jegyzéseit rendszerint ott húzza meg, ahol markánsan testi vonatkozások kerülnének szóba – pontosan azon a ponton tehát, ahol Bahtyin groteszk-fogalma igazán elkezdődne.¹¹⁶ A káromkodásról mint a vásári beszéd alapanyagáról mély elítéléssel szól, akárcsak azokról, akik (asszony létükre!) „úgy esküsznek, mint akármely nyíri pajkos katonák” (416). Ahogy igenis lehet olyat mondani, megcsúfolásul, „az kit szégyenlek kiírni” (350) – nála éles, mértéktartó határvonalak húzódnak. Az időtengelyre vetett pillantás is eltérő irányultságú: míg Bahtyin szereplői a jövő teljességébe tekintenek,¹¹⁷ addig Apor a múltba, mely az egyiptomi hét bő esztendőre emlékeztet: „gyermekkoromban (...) oly bőv vala az kenyér, hogy bővebbet nem kívánhattál volna; hozták más országból búzáért,

¹¹³ Kiemelés tőlem.

¹¹⁴ Népiesnek HORVÁTH János nevezi Aport, de 'hagyománymentő' értelemben. Aki a „régí” magyarságot tekinti értéknak (lásd még egyszer az Apor Lázárról írottakat), különbséget pedig („gyökeres” és „elidegenítő” közt) a műveltségi leszármazás alapján tesz, így keresi a ('népfaj' értelemben vett) nemzeti azonosság biztosítékát. HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*, Bp., Akadémiai, 1927, 13–15, 15.

¹¹⁵ TÓTH, *Tango, -ere...*, i. m., 286.

¹¹⁶ BAHTYIN, i. m., 28 skk.

¹¹⁷ Uo., 274.

gabonánkért az sok aranyat, tallért, az kit szemeimmel láttam s mint gyermek játszottam is véle” (414–415). Egy újabb különbség, hogy nála az étkezésről írottak inkább megőrződött formának tűnnek, tudattalan tartalommal, hiszen azt tényleg nem mondhatni, hogy a lakomázás mélyebb értelme a *Metamorphosis*ban reflektált volna. A formai elemek, így például az ételnemek gyakran teljesen öncélú felsorolása, ahogy arra Bahtyin Rabelais-nál rámutat,¹¹⁸ itt sem hiányoznak ugyanakkor. Ahogy világosan érzékeli a lakmározás közösségbe fogó hatását is, mely így az individualizációval épp ellentétesen működik.¹¹⁹

A külszín–lényeg megkülönböztetést zárasképpen fontos a farsang kapcsán is megtenni: míg az 1687 előtti állapotok inkább életérzésüket, világlátásukat illetően nevezhetők karneválinak, addig a „nájmódi” hordozói (ezúttal szó szerint, például ruházatuk képében) pusztán kikacagni való külsejük, parókájuk és maskaraszerű viseletük okán.

„Elvégzem” tehát a farsangon Apor „együgyűségít”. Az ekkoriban tartott szokás tőle származó leírását érdemes volna teljes terjedelmében idézni. Hiszen az ünnep mélyebb tartalmát sejtető, allegorikus alakjainak „cigány hegedűsök, dudások” szavával kísért szános menetét Párizs kurjongatásainak¹²⁰ visszhangja, a „székelység” kiáltásai élénkítik. De legyen elég most ennyi: „Farsángban penig, kivált az székelységen, az atyafiak valamelyik atyafihoz gyűltenek, onnét rendszerént ilyen cursust bocsátottak: most az emberség megindúlt, és az embertelenséget felkeresi, s a hol feltalálja emberségre tanítja” (358).¹²¹

„Bizonynal írom, hogy sokkal tovább gondolkozzál, kedves olvasóm.”

¹¹⁸ Uo., 198.

¹¹⁹ Az önzetlenség, csoportban való gondolkodás egyik, számára jelentőségteljes gesztusa: „Jut eszembe mikor újság volt csak egy lúdtojás is vagy egy császár madara, tizenöt mélyföldnre elküldötte egyik az másiknak” (358). Amire szépen rímelnék a veje, Simonyi György által hozzá írott levelek, ilyen tárgykörrel: „Ez levelem udvarlásával egyetemben kívántam méltóságos úrnak ennehány dinyével kedveskednem”; „herbathee eránt való kívánságát értvén (...) kívánt egy kevéssel kedveskedni” (APOR, *Verses művei, i. m., II*, 357).

¹²⁰ BAHTYIN, *i. m.*, 199.

¹²¹ Kiemelés az eredetiben.

Összefoglalás

A dolgozat megpróbálta Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című szövegét „szoros olvasással” kérdezgetni témaválasztására, szerkesztettségére, nyelvhasználatára vonatkozóan. Ami a vizsgálatokból kiderült, az először is meglepő körülhatárolhatatlansága Cserei Mihály mint névtelen társszerző közreműködésének köszönhetően: a „koprodukció” ténye alig ismert és kevés figyelemre méltatott. Műfaji kérdések tárgyalásakor az a következtetés adódott, hogy az írás számára egyelőre nincsen befogadó paradigma, hiába játszik az emlékező próza számos válfaja, az érintkező tudományterületek vagy akár más, vizuálisabb médiumok is. Az elemzés harmadsorban azt követte nyomon, hogyan íródott bele a mű – markáns „alapító” gesztusainál fogva – az „erdélyiség” diskurzusába, hogyan teremtette meg annak mítoszait és emlékezhelyeit, miközben saját teste is eggyé vált azok sorában. Egy negyedik, nagyobb átfogójú a koncentrikus körök közül a *Metamorphosis* keletkezési kontextusának a szöveg szövetére gyakorolt hatását kutatta, felmutatva néhányat a szerzőt jellemző paradoxonok közül, tárgyalva azt a befolyást, melyet hitbeli elköteleződése gyakorolt nyelvhasználatára. Végül pedig a szöveg komikuma került (korántsem véletlenül éppen) terítékre: a tematikus, szóhasználatbeli humor, helyenkénti irónia vizsgálata Apor Erdélyének „rég, együgyű” idejét mint fenntartott karnevált olvasta.

A maradvák remélt örökös (ám talán mégiscsak az erdélyi módival együtt változó) emlékezetének bizonyossága az a metafora-vonulat, mely Apor Péter személyét és írását az idők során körbevette. A „mazsolázás” ezekből tisztelgés a „legnagyobb magyar ínyesmester”¹²² hangja, íze, szövege előtt: „Ezeregyéjszaka”, „tárogatószó”, „néptartó művészet nemesbora”, „lángszó”, „jósszemek”, „az utolsó tanú”, „emlékezet-ember”, „a mester” – és „hűtőrendszer”.¹²³

¹²² MOLTER, *i. m.*, 78.

¹²³ Sorrendben: MOLTER, *i. m.*, 80 és 90.; BALLÓ, *i. m.*, 6.; SZÁVAI, *i. m.*, 100.; NORA, *i. m.*; PÉCSI Györgyi, *Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae című könyvéről*, Székely Könyvtár. <http://www.szekelykonyvtar.ro/szk6pecsi>

Könyvészet

APOR Péter, *Lusus mundi: Az Apor és azzal vérrokon családok története*, ford., előszó SZÁSZ Ferenc, Kolozsvár, 1912 (Genealogiai Füzetek).

APOR Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2012.

APOR Péter *Munkái*, kiad. KAZINCZY Gábor, Bp., Akadémiai, 1863 (Monumenta Hungariae Historica, 11).

APOR Péter *Verses művei és levelei*, kiad., előszó SZÁDECZKY Lajos, Bp., Akadémiai, 1903 (Monumenta Hungariae Historica, 36), I–II.

Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz, 1999.

BAGOSSY Bertalan et al., *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton, Erzsébet Könyvnyomda, 1925.

Mihail BAHTYIN, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Bp., Osiris, 2002.

BALLÓ István, *Altorjai báró Apor Péter élete és működése (1676–1752)*, Csíkszereda, 1897.

BENKŐ Samu, *Apor Péter Metamorphosisa = B. S., A helyzettudat változásai*, Bukarest, Kriterion, 1977, 59–62.

Henri BERGSON, *A nevetés*, bev., jegyz. SZEGŐ Katalin, Bukarest, Kriterion, 1992.

BITSKEY István, *História, emlékezet, önvallomás = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Memoria Saeculorum Hungariae, 5), 61–89.

Magyar emlékirók 16–18. század, vál., jegyz. BITSKEY István, Bp., Szépirodalmi, 1982.

CZOGH Gábor, *A mentalitástörténet = Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagyományok, irányzatok, módszerek*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Bp., Osiris, 2003, 467–493.

G. F. CUSHING, *Books and Readers in 18th-Century Hungary*, The Slavonic and East European Review, 1969/1, 57–77.

GÁBOR Csilla, *Emlékezés és felejtés, devóció és konfesszió (Kornis Gáspár emlékirata és környezete) = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR

Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 233–245.

GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000.

GYENIS Vilmos, *Emlékirat és anekdota*, ItK, 1970, 305–321.

HERMÁNYI DIENES József, *Nagy Enyedi siró Heráklitus, és – Hól mosolygó 's hol kacagó Demokritos* = H. D. J. *Szépprózai munkái*, s. a. r., előszó, jegyz. S. SÁRDI Margit, Bp., Akadémiai–Balassi, 1992, 182–473.

HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Bp., Akadémiai, 1927.

ILLÉS Endre, *A dohogó: Apor Péter* = I. E., *Mestereim, barátaim, szerelmeim*, I., Bp., Magvető, 1979, 18–25.

KEMÉNY Katalin, *Erdélyi emlékirók*, Erdélyi Múzeum, 1932, 180–204.

A magyar irodalom története, II., szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964.

KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1996³.

Magyar művelődéstörténet, szerk. KÓSA László, Bp., Osiris, 2006³.

KOVÁCS KISS Gyöngy, *Habsburg-installáció és erdélyi emlékirodalom* = K. K. Gy., *Megidézett múlt: Tanulmányok, forrásközlések*, Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 2008, 121–189.

LACZHÁZI Gyula, *Önéletrajzi narratíva és emlékirás* = *Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 280–294.

Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló*, szerk. S. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003 (Szöveg és emlékezet).

Gotthold Ephraim LESSING, *Laokoón vagy a festészet és a költészet határaitól* = G. E. L., *Válogatott esztétikai írásai*, vál., utószó BALÁZS István, Bp., Gondolat, 1982, 191–319.

LÖVÉTEI LÁZÁR László, *Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae*, Székely Könyvtár.
<http://szekelykonyvtar.ro/szk6> (Letöltés dátuma: 2014. március 13.)

Oka ezen írásnak...: XVIII. századi erdélyi emlékirók, vál., jegyz., utószó LUFFY Katalin, Kolozsvár, Komp-Press–Polis, 2006.

MÁTÉ Károly, *A magyar önéletírás kezdetei*, Minerva, 1926/1–10, 120–166.

MOLTER Károly, *Apor Péter* = *Erdélyi Csillagok: Arcok Erdély szellemi multjából*, szerk. KOVÁCS László, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1935, 73–90.

NAGY Levente, *Az emlékirat-irodalom = A magyar irodalom története*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, I., 555–567.

Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*, Aetas, 1999/3, 142–158.
http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm (Letöltés dátuma: 2014. április 2.)

NOWOTNY Henrik, *Altorjai Apor Péter báró „Metamorphosisa”*, Az érsekújvári községi katolikus főgimnázium értesítője, 1898/99, 3–19.

PÉCSI Györgyi, *Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae című könyvéről*, Székely Könyvtár.
<http://www.szekelykonyvtar.ro/szk6pecsi> (Letöltés dátuma: 2014. március 13.)

PLATÓN, *Phaidrosz*, Bp., Atlantisz, 2005.

RETTEGI György, *Emlékezetre méltó dolgok: 1718–1784*, s. a. r. JAKÓ Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 1970.

SCHLETT István, *A politikai gondolkodás története Magyarországon*, Bp., Századvég, 2009.

S. SÁRDI Margit, *Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 209–222.

SZÁSZ Elsa, *„Metamorphosis Transylvaniae”*, The Hungarian Quarterly, 1939/40, 647–658.

SZÁVAI János, *Magyar emlékirók*, Bp., Szépirodalmi, 1988.

SZERB Antal, *Magyar irodalom történet*, Bp., Magvető, é. n.¹¹

TOLNAI Gábor, *Erdély változása = T. G., Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1970, 83–96.

TÓTH Zsombor, *Egy kora újkori familiáris kapcsolat kérdései: Cserei Mihály esete gróf altorjai Apor Istvánnal*, Acta Siculica, 2008, 309–318.

TÓTH Zsombor, *Tango, -ere: a secretarius érintése = T. Zs., A történelmem terhe*, Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 2006, 276–330.

Harald WEINRICH, *Léthé: A felejtés művészete és kritikája*, Bp., Atlantisz, 2002.